

K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních*

JIŘÍ HOMOLÁČ – KAMILA MRÁZKOVÁ

On the stylistic classification of linguistic (particularly lexical) items

ABSTRACT: The aim of the article is to propose a suitable system of usage classifications for a Czech monolingual dictionary in preparation. We presuppose that the labeling of linguistic items should reflect the situation of their typical usage rather than their association with a structural variety of Czech (e.g. Standard Czech, dialects or Common Czech). The proposed system is based on our understanding of the Czech language situation as consisting of two basic communicative domains (or sets of communicative situations): (1) everyday communication and (2) the realization of higher communicative aims. Other criteria of distinction applied within both domains are: the spoken or oral form of the utterance, typically Bohemian or Moravian use, the position of the linguistic item on the axis of high, medium and low style, expressiveness of the linguistic item, its position on the temporal axis (archaic, historical, new...), and its affiliation with a social sphere (subject field). The combination of these criteria yields many categories, some of which are empty, irrelevant or marginal to the classification of lexical items. In reducing these categories to those relevant for lexicographic description, we propose and define eleven basic labels and eight two-part label combinations (though other, multi-part combinations are also possible).

Key words: usage labels, lexicography, monolingual dictionary, stylistics, communicative domain, Czech language situation

Klíčová slova: stylistické kvalifikátory, lexikografie, výkladový slovník, stylistika, komunikační sféra, jazyková situace češtiny

1. Úvod

Cílem tohoto textu je představit návrh souboru stylistických kvalifikátorů¹ pro připravovaný výkladový slovník češtiny. Podle našeho názoru by stylistické kvalifikátory neměly uživatele informovat o příslušnosti lexému k nějaké varietě (zvláště ne strukturně vymezené),² ale o tom, v jakých komunikačních situacích se daný prostředek

---

* Tento text byl podpořen grantem GA ČR č. P406/12/1829. Za pozorné čtení a cenné připomínky děkujeme Janě Hoffmannové, Lucii Jílkové, Petru Kaderkovi, Pavle Kochové, Michaele Liškové, Aleně Macurové, Petru Marešovi, Ivě Nebeské, Zdeňce Opavské, Ireně Vaňkové, Jitce Veroňkové a oběma anonymním recenzentům článku.

¹ V souladu s českou lexikografickou tradicí v tomto textu mluvíme o stylistickém hodnocení a stylistických kvalifikátorech. Fakticky nám jde spíše o popis a třídění jazykových prostředků z komunikačního hlediska. Nejjednodušším řešením by bylo mluvit jen o kvalifikátorech (viz anglický ekvivalent [*usage*] *label*). Bosák (2003) zavádí pojem *funkční kvalifikátor*; jevy, které se podle něj označují funkčními kvalifikátory, se do značné míry shodují s těmi, kterými se zabýváme v tomto textu. Pojmenování funkční kvalifikátory však nepovažujeme za vhodné, protože jen některá z komunikačních omezení, která níže popisujeme, lze vztáhnout k funkci promluvy.

² Dosavadní výkladové slovníky češtiny (máme na mysli především Slovník spisovného jazyka českého a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost) samozřejmě uvádějí i jiné stylové charakteristiky než příslušnost k útvaru, např. údaje o frekvenci lexému, jeho expresivité atp. Vzhledem ke kodifikační funkci dosavadních slovníků jsou ovšem označení „obecná čeština“ či „hovorový“ a především absence kvalifikátoru, implikující spisovnost výrazu, považovány zejména uživateli za zásadní.

obvykle užívá.³ Nepřímo by ho tedy měly informovat o tom, že užití tohoto prostředku v jiných komunikačních situacích může mít nezamýšlené účinky. Aby bylo možné rozhodnout, které kvalifikátory by bylo vhodné při popisu současné slovní zásoby užívat, je třeba nejprve stanovit, které faktory jsou pro vnitřní členění české jazykové situace určující. (Českou jazykovou situací rozumíme soubor všech komunikačních situací, do nichž mluvčí češtiny vstupují.) Z tohoto členění by pak mělo být možné vycházet při stylistickém hodnocení jakýchkoli jazykových prostředků, nejen lexikálních.

2. Popis jazykové situace

2.1. *Východiska*

Předkládané rozčlenění české jazykové situace na dvě základní komunikační oblasti, resp. dva soubory komunikačních situací, a klasifikace prostředků v nich užívaných podle několika kritérií vyvozených z popisu této situace se opírá jednak o naši intuici rodilých mluvčích a lingvistů, jednak o dosavadní odbornou literaturu, zvláště stylistickou (Mareš 2003, 2004, 2007; Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Je to jistě popis subjektivní, ale předpoklad existence komunikační oblasti běžného dorozumívání a komunikační oblasti dorozumívání jiného než běžného je mnohem slabší (tj. bližší realitě) než předpoklad existence strukturně chápaných variet spisovná čeština a obecná čeština. Předností navrhovaného popisu komunikačních oblastí je, že se snaží explicitně podat to, co je implicitně přítomno ve výběru zdrojů pro slovník i pro korpus národního jazyka.

Pro popis české jazykové situace je důležité především to: (a) zda jde o komunikát mluvený, nebo psaný;⁴ (b) zda jde o běžné dorozumívání (např. soukromý email nebo rozhovor dvou vysokoškolských studentů o výuce), nebo o realizaci nějakého vyššího (prestižnějšího) a/nebo komplikovanějšího komunikačního cíle (např. přednáška, kterou zmínění studenti navštěvují, nebo její sylabus). Ačkoli se nabízí považovat za základní rozdělení na komunikační oblast psaných komunikátů a komunikační oblast mluvených komunikátů, v tomto textu považujeme za základní rozdělení na komunikační oblast běžného dorozumívání a komunikační oblast realizace vyšších komunikačních cílů. A to mj. proto, že dosavadní výkladové slovníky čerpaly především z psaných zdrojů a vycházely z toho, že jádrem národního jazyka je spisovný jazyk, a z tohoto úhlu posuzovaly veškerou slovní zásobu.

2.2. *Vymezení základních komunikačních oblastí*

Komunikační oblasti vymezujeme primárně nikoli na základě jazykových prostředků v nich užívaných, ale na základě jejich vztahu k sféram sociálního života

---

³ Problematice stylistických kvalifikátorů byl v poslední době věnován seminář *Styl a slovník: Stylistické markery v jednojazyčné a překladové lexikografii*, pořádaný Jazykovědným sdružením 15. 11. 2012 (příspěvky z tohoto semináře byly otištěny v *Jazykovědných aktualitách*, 50, 2013, 3–4).

⁴ Dále používáme termíny komunikát a promluva jako synonyma.

(např. rodina či věda, viz dále) a komunikačním cílům, které se v nich realizují. Současnou českou jazykovou situaci dělíme na dvě základní komunikační oblasti (dále ZKO):

- (a) k o m u n i k a č n í o b l a s t b ě ž n ě h o d o r o z u m í v á n í (dále OBD), tj. oblast, v níž promluvy slouží prostému sdělování nebo obcování (k tomuto pojmu srov. Hausenblas, 2003 [1962], s. 129);⁵
- (b) k o m u n i k a č n í o b l a s t r e a l i z a c e v y š š í c h k o m u n i k a č n í c í l ů, tj. oblast, v níž mluvčí češtiny realizují prestižnější a/nebo komplikovanější a/nebo náročnější komunikační cíle (viz níže) a/nebo s níž mají existenci a naplňování takových cílů spojené (dále OVKC).⁶ Různost cílů považujeme za nejdůležitější rys základních komunikačních oblastí (různost cílů samozřejmě odlišuje i jednotlivé sociální sféry; při jejich analýze však může lingvistika být jen jednou z pomocných disciplín). Příkladem komunikačního cíle v oblasti běžného dorozumívání může být „dohodnout se s rodinou na sobotním výletu“, příkladem komunikačního cíle v oblasti realizace vyšších komunikačních cílů např. „napsat reklamační dopis“.

Vyšší komunikační cíle jsou vyšší, protože jsou (ne nutně současně):

- (1) nadstavbové⁷ – vycházíme z toho, že běžné dorozumívání je primární formou komunikace; pro tento názor lze argumentovat i vývojově: o existenci vyšších komunikačních cílů se dozvídáme a prostředky, jimiž jsou realizovány, si osvojujeme později a často jen pasivně;
- (2) prestižnější – komunikační cíl přednést referát na konferenci je považován za prestižnější než přečíst dítěti pohádku na dobrou noc (prestiž není samozřejmě totéž co důležitost, kterou těmto aktivitám různí lidé v různých životních etapách přikládají);
- (3) komplikovanější, náročnější – obecně se předpokládá, že realizace vyššího komunikačního cíle klade na mluvčího větší nároky nebo vyžaduje specifické znalosti nebo školení. Schopnost realizovat většinu komunikačních cílů v OBD se naopak považuje za samozřejmou, o to víc je reflektováno, pokud někdo podobné cíle realizovat nesvede vůbec nebo se zjevnými obtížemi. I v OBD samozřejmě existují velmi komplikované cíle jako např. usmířit rozhádané příbuzenstvo. Schopnost realizovat podobné cíle je však považována za dovednost sociální, nikoli pouze komunikační, natož pak jazykovou.

---

⁵ To, co nazýváme běžným dorozumíváním, se v zásadě kryje s Havránkovou funkcí prostě sdělovací. Na rozdíl od Havránkova termínu, jenž klade důraz na mluvčího a na obsah sdělení, zohledňuje termín běžné dorozumívání interakční povahu komunikace a to, že v této oblasti komunikace většinou nejde jen o sdělování obsahů, ale i o obcování (k fatické komunikaci srov. Hoffmannová, 1996).

⁶ O sféře celospolečenského styku a sféře běžného dorozumívacího styku jako o dvou základních komunikačních sféřích uvažoval už J. Findra (1991). S jeho prací jsme se však seznámili až po dokončení tohoto textu.

⁷ Za toto označení děkujeme Petru Marešovi.

2.3. Vyšší komunikační funkce⁸

Cíle jakéhokoli jednání, tedy i komunikačního, jsou vázány na subjekty,⁹ proto – v souladu s dosavadní tradicí – u promluv (a jednotlivých prostředků) nemluvíme o cílech, ale o funkcích, a to především ve smyslu Jakobsonových funkcí jazyka, ale i ve smyslu komunikačních funkcí výpovědi, mluvních aktů jako slib či výhrůžka.

Označujeme-li dále promluvy vyskytující se v komunikační oblasti realizace vyšších komunikačních cílů jako promluvy s vyšší komunikační funkcí,¹⁰ nechceme tím říci, že některé funkce jsou „vysoké“ a jiné „obyčejné“ (viz vymezení pojmu vyšší komunikační cíle v oddíle 2.2). V obou základních komunikačních oblastech se lze setkat např. s komunikáty, jejichž dominantní funkcí je funkce konativní, ale prostředky, jimiž je tato funkce realizována, nejsou totožné. V OVKC je volba jazykových prostředků užitých v dané promluvě ovlivňována nejen její funkcí, ale především dalšími faktory situačního kontextu, např. určitým typem sociální role či statusem účastníků komunikace, tj. jejich vzájemným vztahem vyplývajícím z těchto rolí atd. Mluvčí navíc vlivem školy a dalších forem regulace (podrobněji viz 3.2.3) v zásadě akceptují, že některé prostředky nelze použít, třebaže by byly plně funkční, že někdy je předem dáno, že jistá funkce má být realizována právě tím a ne jiným prostředkem. Tento „předvýběr“ ze souboru prostředků není dán jednotlivými složkami konkrétní komunikační situace (např. před dětmi se nemá mluvit sprostě, před laikem není vhodné říkat *morfém*, ale raději *přípona*, *předpona*), nýbrž příslušností dané situace k té či oné ZKO.

Volba prostředků je ovlivňována některou složkou situačního kontextu samozřejmě i v OBD (jinak např. přesvědčujeme dítě a jinak dospělého), ale na rozdíl od OVKC zde často volbu prostředků ovlivňuje konkrétní situace a konkrétní příjemce (např. Karla je možné k něčemu přimět lichocením, ale Rudolfa nikoli). Mluvčí volí ze souboru prostředků, jimiž může být daná funkce realizována, jen podle komunikační situace, ne podle kritérií na komunikaci nezávislých, tj. především podle kritéria spisovnosti.

---

⁸ Vycházejíce z formulace „v každém známém společenství se vyskytuje kód nebo varieta, která je určena pro vyšší komunikační cíle“ (Cvrček, 2008, s. 69; o vyšším komunikačním cíli uvažuje již Chloupek, 1988, s. 11) užívali jsme v našem starším textu (Homoláč – Mrázková, 2011) spojení varieta s vyššími komunikačními funkcemi. Chtěli jsme jím naznačit, že nám jde o spisovný jazyk vymezený funkčně, nikoli strukturně.

⁹ Nikoli jako jedince, ale jako realizátory jistých komunikačních a sociálních rolí.

¹⁰ Vyšší komunikační funkce se zčásti kryjí s Havránkovými funkcemi spisovného jazyka: zahrnují funkce prakticky odbornou a teoreticky odbornou a – s jistými problémy – funkci estetickou (Havránek, 1932). Z funkcí, které Havránek neuvádí (jak známo, jeho model pomíjí ty aspekty komunikace, které vyplývají ze vztahu mluvčího a adresáta), jsou pro promluvy s vyšší komunikační funkcí určující různé podoby funkce konativní (působící), především funkce persvazivní, spojená se stylem publicistickým (srov. Stich, 1974; Jelínek, 2002b), řečnickým a administrativním (srov. Jelínek, 2002a). Spolupůsobením funkce zpravovací (sdělovací) a působící jsou charakterizovány komplexní styly učební a popularizační (srov. Hausenblas, 1996a [1973]) atd.

2.4. Základní komunikační oblasti a variety v nich užívané

Rozdíly v užívání jazyka v oblastech nazývaných zde OBD a OVKC jsou tradičně popisovány pomocí dichotomie spisovnosti a nespisovnosti.¹¹ Podstatným rysem OVKC nesporně je, že se v ní užívá a vyžaduje vyšší varieta (ať už se jí říká jakkoli), a důležitá je i podoba této variety, jednotlivých prostředků (tedy to, že je jí v případě češtiny právě spisovný jazyk, a ne hanácké nářečí, že má celonárodní charakter a že kodifikovaným prostředkem této variety je např. tvar *dvěma*, nikoli *dvěmi* nebo *dvouma*).¹² Zde však chceme základní komunikační oblasti vymezit jinak než pomocí variet, které se v nich užívají, a proto při popisu české jazykové situace postupujeme od sociálních sfér ke komunikačním oblastem a teprve pak k promluvám a k prostředkům pro ně typickým (viz dále). Pokud bychom měli základní komunikační oblasti charakterizovat podle variety v nich užívané, vyšli bychom z Trostova rozlišení řeči neformální a formální, tj. takové, která na rozdíl od neformální „dbá na jazykovou formu“, je „zacílena na vyšší jazykovou úroveň, a to i po stránce intelektuální úrovně“ (Trost, 1995 [1981], s. 314).¹³ OBD bychom pak spojili s řečí neformální a OVKC s řečí formální. Souhlasíme totiž s tím, že dichotomie spisovnosti a nespisovnosti je sekundární, odvozená od rozdílu mezi formální a neformální řečí. Viz následující citát:

„Rozdíl mezi formální a neformální řečí se obecně neuznává jako základní. Místo toho tu jsou pokusy identifikovat formální řeč se spisovným jazykem jakožto poslední daností („teorie spisovného jazyka“). Tento vztah se nepokládá za základní, poněvadž formální řeč může užívat spisovného jazyka a v našich poměrech ho skutečně i užívá, protože spisovný jazyk teď obecně reprezentuje vyšší jazykovou formu. Metanormy formální řeči se nyní prostě ukládají spisovnému jazyku, jako např. logická přesnost ve vědecké knize a přednášce nebo rétorická působivost v psané a mluvené publicistice.“ (Trost, 1995 [1981], s. 314; přel. J. Povejšil)

---

¹¹ Připomeňme zde Havránkovu charakteristiku funkce spisovného jazyka: „Podstatný znak spisovného jazyka vidím v jeho funkci, totiž v jeho úloze odlišné od úlohy jazyka lidového (obecného a hovorového): spisovný jazyk je jazykovým výrazem kulturního a civilizačního života, vyjadřuje postup a výsledky myšlení filosoficko-náboženského, vědeckého, politického a administrativně-právního, a to nejen s cílem praktického sdělování, nýbrž i odborného poučení a kodifikujícího formulování“ (Havránek, 1963 [1929], s. 13). Havránek tu dobře postihuje oblasti, v nichž se užívá spisovný jazyk, i to, že nejde pouze o tematicky vymezené oblasti, ale i o jistý modus řeči (viz níže).

¹² Specifickým rysem této variety není „kodifikovanost, ale to, že je předmětem standardizace, že mluvčí jsou srozuměni s tím, že je předmětem standardizace, že si ji osvojují nejen prostou nápodobou, ale také učením“ (Homoláč – Mrázková, 2011, s. 213). To vysvětluje nejen způsoby jejího užívání, ale i jazykového managementu (viz 2.5.4 a 3.2.3).

¹³ Trost charakterizuje formální řeč propracovaným lexikálním kódem, explicitností (zejména na syntaktické rovině), pečlivou výslovností, neformální řeč naopak omezeným lexikálním kódem, eliptičností, nedbalou výslovností. O jiných rysech řeči či promluv Trost poznamenává, že mohou být vlastní oběma typům řeči, ale v každém se projevují jinak, např. o stručnosti píše: „Tak formální řeč může být delší, aby byla explicitní, může však usilovat i o výraznou stručnost, která je však od eliptické stručnosti zcela odlišná“ (Trost, 1995 [1981], s. 316). Trostovo pojetí formální a neformální řeči a dalších stylistických jevů a pojmů připomněla v poslední době O. Müllerová (2010).

2.5. *Nástroje popisu jazykové situace*

2.5.1. *Sociální sféry*

Sociální sféry jsou oblasti života společnosti, pro něž jsou charakteristické určité cíle, realizované prostřednictvím jistých neverbálních a verbálních aktivit (ne nutně specifických pro danou sféru). Z hlediska této studie (i výzkumu komunikace obecně) je důležité to, že každou sféru charakterizuje určitý poměr realizace vyšších komunikačních cílů a běžného dorozumívání (to mj. znamená, že se sociální sféry nekryjí s komunikačními oblastmi, viz níže) a hlavně určitý poměr mezi jazykovým a nejazykovým jednáním. Problematika sociálních sfér je velmi komplikovaná. Pro účely této studie se nám zdá postačující uvést sociální sféry, se kterými se obvykle pracuje v sociologii: administrativa, masová média, náboženství, kultura vysoká a masová, politika, práce, právo, rodina, stát, umění, věda, volný čas, výchova a vzdělání (viz heslář Velkého sociologického slovníku, Maříková – Petrusek – Vodáková, 1996). Tento výčet je jistě neúplný, některé sféry by bylo možné členit dále (např. volný čas na sport, zábavu a zájmové aktivity), na vymezení zde zaváděných základních komunikačních oblastí by se tím však mnoho nezměnilo.

2.5.2. *Základní komunikační oblasti*

Základní komunikační oblasti jsou soubory komunikačních situací, pro něž jsou charakteristické určité komunikační cíle – dorozumět se a obcovat na každodenní, neinstitucionální bázi (např. probrat s rodinou domácí provozní záležitosti, napsat SMS synovi, vyprávět přátelům o dovolené, konverzovat ve vlaku se spolucestujícími),¹⁴ resp. realizovat vyšší komunikační cíle (např. prezentovat sebe, nějaký výrobek nebo nějaké téma před větší skupinou neznámých lidí nebo v médiích). Dělení na OBD a OVKC (a především sám termín OVKC) je analytické, nikoli členské (v etnometodologickém smyslu).¹⁵ Tomu, jak chápou komunikační oblasti sami mluvčí češtiny, se však přibližuje tím, že propojuje komunikační oblasti se sociálními sférami a neodděluje jazykové jednání od jednání nejazykového.

V některých sociálních sférách dominuje běžné dorozumívání (v rodině, při trávení volného času), v jiných realizace vyšších komunikačních cílů (např. v právu, ve vědě). To samozřejmě neznamená, že každá promluva např. v sociální sféře věda má vyšší komunikační funkci, a ani to, že vyšší komunikační funkci má každý komunikát, jehož

---

¹⁴ Vzhledem k tomu, že v sociologii jsou sociální instituce chápány velmi široce (institucí je i rodina), měli bychom zde i dále správně mluvit o organizacích. Užívání substantiva *organizace* (a zvláště adjektiva *organizační*) by však bylo ještě více zavádějící.

¹⁵ Etnometodologická teorie vychází z předpokladu, že sociální řád je neustále konstituován a průběžně proměňován samotnými členy společnosti, a přichází s metodologickým požadavkem rekonstruovat tento sociální řád důsledně z perspektivy členů určitého společenství. Proto etnometodologie rozlišuje mezi kategoriemi analytickými, jimiž popisují sociální realitu analytici, např. sociologové nebo lingvisté, a kategoriemi členskými, tedy těmi, jež používají sami členové určitého (zkoumaného) „etnika“, tj. jakéhokoli společenství. Obdobně název etnometodologie odkazuje k metodám členů, nikoli etnometodologů. Srov. Garfinkel (1967, s. vii), český např. Nekvapil (1999/2000, s. 68).

obsah má s těmito sférami nějakou souvislost: rozhovor dvou vědců u oběda i na pracovišti o provozních záležitostech nebo rozhovor laiků o odborném tématu zpravidla promluvami s vyšší komunikační funkcí nejsou.

2.5.3. *Stylotvorné faktory*

2.5.3.0. V české stylistické tradici se zpravidla rozlišují stylotvorné faktory subjektivní a objektivní. Pro charakteristiku základních komunikačních oblastí užíváme několik objektivních faktorů, jejichž vliv na volbu jazykových prostředků považujeme za pravidelný a významný – jsou to existenční modus jazyka promluvy, tj. volba mezi mluveným, nebo psaným kódem, dále připravenost, oficiálnost a veřejnost / veřejný charakter komunikace.¹⁶

2.5.3.1. *M l u v e n o s t*, resp. *p s a n o s t* jsou primárně chápány substanciálně či mediálně: mluvené komunikáty jsou ty, které jsou realizovány vokálně-akustickým komunikačním kanálem, psané komunikáty graficko-vizuálním komunikačním kanálem. Vedle toho mohou být mluvenost a psanost pojímány také konceptuálně: jako soubor určitých vlastností typických např. pro mluvené komunikáty, ovlivněný podmínkami charakteristickými pro produkci mluveného projevu, které však mohou existovat nezávisle na vlastní substanci či médiu. Slavnostní projev jakožto substanciálně mluvený komunikát může mít vlastnosti projevu psaného a naopak narychlo psaný vzkaz synovi jakožto komunikát substanciálně psaný vykazuje vlastnosti konceptuální mluvenosti (srov. Čmejrková, 2011, s. 37–40).

2.5.3.2. Pokud jde o *p ř i p r a v e n o s t*, můžeme rozlišovat nejen promluvy připravené (např. naučené z paměti, včetně neverbální komunikace) a nepřipravené (spontánní), ale také polopřipravené (mluvčí dopředu ví, o čem bude mluvit, již na dané téma vícekrát mluvil atp.) a také promluvy uzuální (např. pozdravy a jiné společenské formule), tj. promluvy v situacích, na něž jsme v rámci socializace připraveni všichni a stále.

2.5.3.3. Pro *o f i c i á l n o s t* je důležitá relevance sociálních rolí účastníků komunikace: „Oficiálnost (úřednost) přichází ke slovu tehdy, jestliže alespoň jeden z účastníků komunikace vystupuje jako představitel určité společenské instituce, je ‚vybaven‘ její autoritou a silou a příslušná sociální role mu jako autorovi nebo příjemci textu dodává závažné postavení“ (Mareš, 2003, s. 99; srov. též Uličný, 1996).

2.5.3.4. S oficiálností bývá někdy ztotožňována *v e ř e j n o s t*, protože jsou v mnoha komunikačních situacích přítomny zároveň a ovlivňují výběr jazykových prostředků podobným způsobem, jde ale o odlišné faktory, které působí i odděleně.

---

¹⁶ V posuzování relevance těchto faktorů existuje mezi českými lingvisty poměrně široká shoda (viz např. Jelínek, 1995; Čechová – Krčmová – Minářová, 2008). Na výběr jazykových prostředků, resp. na výslednou podobu promluvy, mají vliv také faktory subjektivní (věk, pohlaví, psychický stav mluvčího), jejich působení však není pro vymezení základních komunikačních oblastí důležité.

Veřejný charakter komunikace vyplývá z počtu jejích účastníků a jejich vzájemného vztahu: o veřejné komunikační situaci mluvíme tehdy, je-li daná promluva určena více příjemcům – známým i neznámým, v momentě realizace přítomným i nepřítomným. Podobně jako připravenost jsou i oficiálnost (neoficiálnost) a veřejnost (neveřejnost/soukromost) kategorie, které se pohybují na určité škále a navzájem se kombinují různým způsobem: lze si představit komunikační situaci o pouhých dvou účastnících, kteří se navzájem znají, a přesto je alespoň část jejich komunikace oficiální (např. zástupce banky a její zákazník mohou být kamarádi, smlouva, kterou spolu uzavírají, byť i mezi čtyřma očima, je však oficiální promluvou), naopak jsou komunikační události, jichž se účastní mnoho osob, které se většinou navzájem neznají, a přesto nemají oficiální charakter (např. komunikace populárního zpěváka s návštěvníky koncertu).

2.5.4. Chování k jazyku, zacházení s jazykem a promluvami

2.5.4.1. Jazykovým managementem se rozumí chování k jazyku, tj. rozmanité způsoby (formy) a projevy (manifestace) pozornosti věnované jazyku, jinak řečeno metajazykové chování. Pro teorii jazykového managementu je základní rozdíl mezi dvěma rovinami, na nichž management probíhá, a jim odpovídajícími typy metajazykových aktivit, tj. rozdíl mezi jednoduchým (individuálním) a organizovaným managementem (Nekvapil, 2009).

Jednoduchý (individuální) management probíhá na rovině jednotlivých interakcí v cyklu, jehož jednotlivé fáze jsou: (1) povšimnutí – uživatel jazyka si povšimne nějakého momentu ve své nebo cizí promluvě; (2) hodnocení – rys, kterého si povšiml, hodnotí negativně jako odchylku, popř. pozitivně (tzv. gratifikace); (3) plán úpravy; (4) implementace plánu úpravy, tj. mluví např. opraví vlastní či partnerovu formulaci (ne vždy musí proběhnout všechny fáze). Uživatelé češtiny si v promluvách patřících do OBD, resp. OVKC mohou povšimnout různých jevů (v OBD tvaru kodifikovaného, v OVKC tvaru typického pro běžné dorozumívání), mohou si povšimnout téhož prostředku, ale z jiných důvodů (jednou je jeho užití porušením jazykové normy, podruhé normy komunikační či sociální) nebo mohou tento prostředek hodnotit různě a následně také (ne)plánovat a (ne)realizovat nápravu.

Organizovaným managementem se rozumí činnost lingvistických i nelingvistických institucí a také neformálních sítí, jako je např. rodina nebo internetové diskusní fórum (srov. Sherman, 2009). Organizovaný jazykový management prováděný institucemi se v zásadě kryje s korpusovým a statusovým jazykovým plánováním – zaměřuje se na jazykový systém nebo některou jeho rovinu (např. vytváření české terminologie nového oboru), určuje status jednotlivých jazyků v daném společenství atd. Příkladem organizovaného managementu je předepisování formy a způsobu užívání osobních a místních jmen státní správou (využívající expertiz lingvistů), obecně jakákoli standardizace jazyka a jeho užívání. Organizovaný jazykový management, jehož aktéry jsou skupiny jednotlivců (např. volba dorozumívacího jazyka ve skupině studentů z různých zemí), se v zásadě týká téhož, jeho rozsah i dosah je však menší.

2.5.4.2. V OBD a OVKC také existují odlišné přístupy k přípravě (např. rukopis knihy čte několik lidí, běžný email často ani jeho pisatel), uchovávání (např. firemní korespondence je uchovávána běžně, soukromé SMS jen výjimečně), reprodukci a distribuci komunikátů (vyjádření z televizní politické debaty musí být reprodukováno přesně a přebírají je jiná média, na vyjádření z posezení s přáteli se zpravidla takové nároky nekladou). Tyto sociální praktiky, které by snad bylo možné souhrnně označit jako *z a c h á z e n í s k o m u n i k á t y*, obvykle stojí mimo zájem lingvistiky (a z nemalé části jsou asi i mimo její kompetenci). Některé z nich, např. redigování knih, lze popsat pomocí teorie jazykového managementu: aktivity spojené s vydáváním knih jsou příkladem organizovaného managementu, konkrétní zásah redaktora lze pak popsat pomocí cyklu jazykového managementu.¹⁷ Např. distribuce komunikátů se však pomocí teorie jazykového managementu a zvláště cyklu jazykového managementu popsat nedá (výjimky samozřejmě existují, např. přeposlání komunikátu, který adresát považuje z jazykového či jiného hlediska za výborný).

3. Charakteristika základních komunikačních oblastí

3.0. Základní komunikační oblasti charakterizujeme prostřednictvím následujících rysů: jejich vztahu k sociálním sférám, stylových faktorů, forem jazykového managementu a zacházení s komunikáty.

Jedním z důležitých indikátorů toho, zda jde o běžné dorozumívání, nebo o realizaci vyššího komunikačního cíle, je neverbální chování mluvčího, např. jen z postoje telefonujícího usuzujeme, zda mluví se známým nebo telefonuje třeba na úřad. Jedno z vysvětlení, proč mluvčí nedodržují jazykovou normu (kodifikaci) ani tam, kde by ji podle stylových faktorů připravenost, formálnost apod. dodržovat měli, je, že jako indexy stupně formálnosti či institucionálnosti situace (z našeho pohledu: její příslušnosti k OVKC) používají např. řeč těla, oblečení atd.¹⁸ Pro vymezení základních komunikačních oblastí je úloha neverbálních prostředků a jejich vztahu k prostředkům jazykovým zcela zásadní, ale na stanovení stylistických kvalifikátorů to nemá vliv, proto se jimi zde dále nezabýváme.

3.1. Komunikační oblast běžného dorozumívání

3.1.1. Vztah k sociálním sférám

Běžné dorozumívání dominuje v sociálních sférách rodina a volný čas, komunikační situace běžného dorozumívání (a s nimi spojené komunikační žánry) se ale v různé míře vyskytují patrně ve všech sociálních sférách: patří sem komunikace spojená s každodenním obstaráváním a zařizováním, fatické hovory s kolegy na pracovišti

---

¹⁷ Povšimnuta ovšem nemusí být jen odchylka od normy, redaktor může být např. přesvědčen, že jiný výraz by danému účelu sloužil ještě lépe.

¹⁸ Neverbální prostředky interakčního jednání se tedy uplatňují jako kontextualizační prostředky/vodítka (*contextualization cues*, srov. Gumperz, 1982, s. 131).

i s neznámými lidmi, např. v čekárně u lékaře (tzv. *small talks*, srov. Hoffmannová, 1996), ale i komunikace v oblasti masové kultury (zábavy). Ve sféře práce patří do OBD prakticky zaměřené pracovní hovory. Tam, kde užívání jazyka tvoří důležitou složku pracovní činnosti, jsou to např. poznámky zapisované během porady nebo při přípravě nějakého dokumentu aj.

3.1.2. *Stylotvorné faktory*

Určujícími faktory pro volbu jazykových prostředků v OBD jsou mluvenost, nepřipravenost, neoficiálnost a neveřejnost. (V různých komunikačních situacích se tyto faktory uplatňují v různé míře. Např. promluvy zprostředkované médiu nelze považovat za neveřejné ani tehdy, když jsou stylizovány jako soukromé.) Účastníci komunikační situace mohou být lidé navzájem si blízcí, známí i zcela neznámí a mohou být nositeli různých společenských rolí. Charakteristickým znakem běžného dorozumívání je však právě to, že se k institucionálním sociálním rolím komunikantů nepřihlíží, resp. to, že různost sociálních rolí ani případná sociální nerovnost nezavazuje žádného účastníka k užívání prostředků jiných, než které jsou v běžném dorozumívání obvyklé (Mareš, 2003). Do OBD tedy patří:

- (a) Promluvy primárně mluvené, nepřipravené, neoficiální, neveřejné až poloveřejné. Mohou se odehrávat tváří v tvář nebo být zprostředkovány technikou (telefon, chat), v obou případech jde o promluvy vázané na bezprostřední komunikační situaci „tady a teď“.
- (b) Promluvy popsané v (a), které jsou zprostředkovány médiu (např. v televizní reportáži) nebo v médiích realizovány (např. talkshow).
- (c) Psané komunikáty, které suplují mluvenou každodenní komunikaci (soukromá korespondence, dnes zvláště elektronická, vzkazy), tedy texty konceptuálně mluvené, ale mediálně psané (viz 2.5.3.1).
- (d) Stylizace promluv popsaných v (a) a (c) v publicistice (mluvené i psané) nebo i v próze či filmu.¹⁹

3.1.3. *Chování k jazyku, zacházení s jazykem a promluvami*

3.1.3.1. Organizovaný jazykový management

Užívání jazykových prostředků v běžném dorozumívání není regulováno jazykovědnými nebo jinými institucemi (např. matrikou). S příklady neinstitucionálního organizovaného managementu se lze setkat především v rodině – rodiče dětem (ne)kupují příručky a knihy, aby si čtením rozvíjely jazykovou kompetenci, (ne)posílají je do jazykových kurzů atd.

---

¹⁹ Stylizace běžného dorozumívání v umění je komplikovaný problém a jako zdroj pro slovník může takový text posloužit jedině tehdy, pokud je daný jazykový prostředek doložen i v nestylizované komunikaci. Vedle toho existují projevy s dominantní estetickou funkcí, v nichž prostředky typické pro běžné dorozumívání neslouží pouze ke stylizaci, zobrazení promluv v této oblasti, ale jsou základním kódem. Patří sem část současné české prózy, okrajově i poezie (srov. Hoffmannová, 2011), a lidová slovesnost.

3.1.3.2. Jednoduchý jazykový management

Pokud je forma či užití nějakého prostředku v rozporu s očekáváním některého z účastníků interakce, dochází k povšimnutí, hodnocení a eventuální nápravě, tj. např. opravě, komentáři nebo parodické citaci atd., nikoli „ve jménu“ kodifikace, ale srozumitelnosti, slušnosti, přiměřenosti a (teritoriálně a jinak omezeného) úzu – výrok „to se neříká“ a podobné obvykle znamenají, že se to neříká u nás doma, na Ostravsku, mezi příslušníky nějaké subkultury atd.

Povšimnuty bývají prostředky s omezenou teritoriální (*stánek se vybulil* ve významu ‚spadl‘ nebo *vzcházet* ve významu ‚kynout‘ [o těstu]) či sociální distribucí (*dilina* ve významu ‚hlupák‘, z romského *dilino*), odborné termíny, prostředky vysokého stylu. Cyklus jazykového managementu často končí (negativním) hodnocením (výjimkou, která je nasnadě, je opravování dětí rodiči, i to se však postupně přeorientovává z odchylek od jazykové normy na odchylky od norem komunikačních či sociálních). V případě odchylky od očekávání (např. při zaregistrování módního výrazu, který dotyčný ještě nezná) a jejího pozitivního hodnocení může cyklus proběhnout celý: dotyčný začne daný výraz používat.

Pokud mluvčí kontrolují své psané promluvy v komunikační oblasti běžného dorozumívání (viz níže 3.1.3.3), nezaměřují se – zvláště v elektronické komunikaci – na dodržování kodifikace, ale na věcnou správnost (aby nezpůsobili nedorozumění) nebo na to, aby zapůsobili na adresáta (např. svým vtípem).

3.1.3.3. Zacházení s komunikáty

Běžné dorozumívání je vázáno na bezprostřední komunikační situaci, promluvy v OBD zpravidla nejsou připravovány a ex post upravovány, komunikát existuje jen v jedné podobě (verzi). Mluvčí výslednou podobu komunikátu obvykle nekontrolují (pokud ano, tak kvůli obsahu nebo s ohledem na adresáta).

S vázaností na bezprostřední komunikační situaci souvisí i případná reprodukce komunikátů v běžném dorozumívání. V OBD účastníci komunikace zpravidla nepočítají s tím, že jejich promluvy budou reprodukovány jako celek a/nebo mimo okruh společných známých.²⁰

3.2. Komunikační oblast realizace vyšších komunikačních cílů

3.2.1. Vztah k sociálním sférám

Vyšší komunikační cíle jsou zpravidla realizovány v sociálních sférách, jako jsou věda, vysoká kultura, politika a administrativa, právo, výchova a vzdělávání, náboženství. V rámci těchto sfér jsou vyšší komunikační cíle realizovány všude tam, kde je relevantní sociální role nebo institucionální zakotvení účastníků interakce; jejich individuální identita samozřejmě může být v průběhu interakce jedním nebo oběma účastníky aktivována, ale na konstitutivní rysy interakce to nemá vliv.

---

²⁰ To se mění s vkládáním videí např. na YouTube a zvláště s jejich distribucí prostřednictvím mobilních telefonů.

3.2.2. *Stylotvorné faktory*

Určujícími faktory pro volbu jazykových prostředků v OVKC jsou psanost, připravenost, oficiálnost a veřejnost. Do této základní komunikační oblasti tedy patří:

- (a) Převážná část psaných komunikátů, a to především ty, které náležejí k tradičním funkčním stylům: odbornému (vědeckému, učebnímu, popularizačnímu), administrativnímu, publicistickému; z textů uměleckého stylu sem dnes patří jen část.
- (b) Mluvené komunikáty připravené nebo částečně připravené a/nebo vycházející z existujících psaných textů (konceptuálně psané, mediálně mluvené), odpovídající funkčním stylům uvedeným v (a), a také promluvy stylu řečnického (srov. Kraus, 1992). Faktory ovlivňujícími užívání/preferenci daného lexikálního aj. prostředku jsou především oficiálnost a veřejnost komunikační situace.
- (c) Nepříliš často i mluvené komunikáty nepřipravené (resp. nepřipravované), ovlivněné především oficiálností komunikační situace.

3.2.3. *Chování k jazyku, zacházení s jazykem a promluvami*

3.2.3.1. Organizovaný management

Institucionální formy organizovaného managementu, tj. jazykovědná kodifikace, předepisování formy a způsobu užívání osobních nebo místních jmen, názvů institucí atd., obecně jakákoli standardizace jazyka, jsou charakteristické pouze pro OVKC. Regulace je materializovaná v podobě zákonů, vyhlášek, kodifikačních a jiných příruček, v existenci jazykového poradenství, soudních znalců atd.

3.2.3.2. Jednoduchý management

Forma či užití nějakého prostředku jsou povšimnuty, hodnoceny a eventuálně napraveny primárně ve jménu kodifikace (jazykovědné i jiné). Mluvčí mají povědomost o tom, že užívání jazyka v těchto oblastech je nějak regulováno jazykovědci, že existuje autorita, k níž je možné se ve sporných případech odvolat (kodifikační příručky, jazyková poradna). Samo toto vědomí je přitom zřejmě důležitější než to, nakolik uživatelé tyto příručky znají a zda se jimi opravdu řídí.

3.2.3.3. Zacházení s komunikáty

V OVKC mají komunikáty často více verzí, odpovídajících jednotlivým fázím jejich produkce, resp. tyto fáze jsou materializovány. Příkladem takovéto praxe zacházení s komunikáty mohou být příprava firemních dokumentů, obchodní korespondence, redigování knih, ale také např. výroba televizní reportáže (srov. Kaderka, 2013). Při jejich přípravě věnuje formě komunikátu (nejen jazykovým prostředkům, ale např. celkové úpravě) pozornost původce, komunikát kontroluje další osoba, někdy i více osob, často z různých aspektů, atd.

V OVKC se často přímo počítá s možností, že komunikát bude reprodukován, v případě mluveného komunikátu to předpokládá, že bude pořízena nějaká forma záznamu a ta bude reprodukována. To samozřejmě také ovlivňuje přípravu komunikátu a/nebo jeho výslednou podobu.

3.3. Identifikace základní komunikační oblasti mluvčimi

Rodilí mluvčí češtiny zpravidla nemají problémy rozpoznat, do které základní komunikační oblasti patří komunikační situace, jíž se účastní, a přizpůsobit tomu volbu (nejen) jazykových prostředků. Může se ovšem stát, že někteří účastníci komunikační situace si nejsou jisti nebo že jednotliví účastníci identifikují povahu komunikační situace různě: v prvním případě zpravidla proto, že nedokážou rozhodnout, které ze stylistických faktorů jsou rozhodující, v druhém případě proto, že jednotliví mluvčí považují za rozhodující jiný faktor. V takovém případě mluvčí zpravidla povahu komunikační situace vyjednávají volbou prostředků typických pro jednu nebo druhou oblast a vzájemným přizpůsobováním.

Pokud se mluvčí „nedohodnou“, tj. každý pokračuje v komunikaci jazykovými prostředky typickými pro různé ZKO, může to znamenat následující:

- (a) Jeden z mluvčích není (dostatečně) kompetentní, aby v dané komunikační situaci (zpravidla v OVKC) komunikoval očekávaným způsobem.
- (b) Mluvčí vědomě porušuje normu (jazykovou a/nebo komunikační a/nebo sociální), např. uveřejní tiskem odborný filozofický text psaný obecnou češtinou (srov. Mareš, 2004).
- (c) Jednoho z mluvčích zavazuje jeho sociální role (např. být v dané komunikační situaci představitelem instituce) k volbě prostředků typických pro OVKC, ostatní mluvčí jejich sociální role k ničemu takovému nezavazují.²¹

K střídání, resp. míšení kódů, tj. souvýskytu prostředků užívaných v OVKC a v OBD v promluvách jednoho mluvčího, dochází v následujících případech:

- (a) Mluvčí má s danou komunikační situací jen velmi malou, popř. žádnou zkušenost (např. při svědecké výpovědi u soudu).
- (b) Mluvčí užívají prostředky typické pro druhou ZKO, protože to vyžaduje komunikační situace, některá její složka, např. téma (ani v restauraci nelze o penzijní reformě diskutovat bez užití patřičných administrativních výrazů) nebo vztah mezi účastníky komunikace (např. tento článek nesporně náleží do OVKC, v diskusích o něm se však vyskytovaly i lexikální prostředky užívané v OBD; pokud jde o tvarosloví či syntax, ty druhé jasně převažovaly).
- (c) Mluvčí nevnímají příslušnost užívaných prostředků k různým ZKO, jejich souvýskytu v promluvách jedné komunikační situace nevěnují pozornost. To svědčí o probíhající či dokončené proměně jazykové normy.

---

²¹ Stejně nebo velmi podobně rozumějí rozdělení sociálních rolí i recipienti komunikace zprostředkované médii: moderátor v některých televizních pořadech mluví (má mluvit) spisovně, zatímco jeho hosté tak mluvit nemusí (nemluví).

4. Další kritéria pro třídění lexikálních (a jiných) prostředků

4.1. Mluvenost a psanost

Výše (2.5.3) jsme komunikáty v jednotlivých ZKO charakterizovali také pomocí existenčního modu jazyka jakožto jednoho ze stylových faktorů ovlivňujících volbu jazykových prostředků v jednotlivých ZKO a rozlišili mluvenost, resp. psanost mediální (též substanciální) a konceptuální (viz Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Z charakteristiky ZKO v oddíle 3 je však zřejmé, že konceptuální mluvenost se v podstatě kryje s komunikační oblastí běžného dorozumívání a konceptuální psanost s komunikační oblastí projevů s vyšší komunikační funkcí. Skutečnost, že je nějaký jazykový prostředek použitelný nebo je převážně užíván jen v substanciálně mluvených nebo substanciálně psaných textech, neodráží sociální kontext komunikace, ale rozdíl mezi možnostmi fonické a grafické soustavy a rozdíl mezi časoprostorovými charakteristikami komunikační situace tváří v tvář²² a situací, kdy k aktům produkce a recepce komunikátu může docházet v rozdílném čase a prostoru (Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Je pravděpodobné, že takto pojaté kvalifikátory „mluvený“ a „psaný“ se budou vztahovat jen na velmi malý počet lexikálních jednotek, protože rozdíl mezi mluveností a psaností se projevuje spíše na jiných jazykových rovinách, např. v syntaxi.

4.2. Teritoriální původ mluvčích

Pro češtinu je nejpodstatnější rozdíl mezi územím v Čechách na straně jedné a na Moravě a ve Slezsku²³ na straně druhé. Zatímco rozdíl v úzu Klatov a Náchoda, resp. Přerova a Hodonína se projevuje převážně jen v OBD, rozdíl mezi Čechami a Moravou se projevuje i v OVKC, a to jednak ve vztahu mluvčích k varietě, jejíž užití se v OVKC očekává, jednak v reálné podobě této variety. Teritoriální původ mluvčích je pro jazykovou podobu komunikátu také zjevně důležitější než místo, kde se komunikace odehrává: rozhovor dvou Moravanů/Slezanů v Čechách se nebude příliš lišit od jejich rozhovoru doma.

Popisuje-li se rozdíl mezi českým a moravským územím tak, že v Čechách se říká *vesnice* a *truhlář* a na Moravě *dědina* a *stolař* nebo že v Čechách se *dává do držky* a na Moravě *po čuni*, působí to dojem symetrie. Vztah mezi češtinou užívanou v Čechách a na Moravě však symetrický není.²⁴ Zatímco výrazy *stolař*, *dědina* jsou zřejmě neutrální v obou ZKO jen na Moravě a jejich české ekvivalenty *truhlář*, *vesnice* jsou na Moravě v OVKC zřejmě pocítovány sice jako cizí, ale v zásadě neutrální v OVKC na celém území (tj. v běžně užívané terminologii jako spisovné), výraz *dědina* v Čechách, a to ani v OVKC, jako neutrální rozhodně pocítován není: nese konotace lokální, či dokonce folklorního svérázu.²⁵

²² Jinde se mluví o základní komunikační situaci (viz Kaderka, 2013).

²³ Dále budeme pro zjednodušení mluvit jen o Moravě a moravském úzu.

²⁴ Příčinami této asymetrie jsou: (1) nestatečná velikost obou území spolu s centrálním postavením Prahy, (2) různá míra nivelizace nářečí a s tím související existence jednoho interdialektu v Čechách a tří na Moravě.

Popis jazykové situace musí dominantní postavení češtiny užívané v Čechách nějak odrazet, ale rozhodně by je neměl posilovat. Za zásadní považujeme v tomto ohledu zachycení teritoriální variantnosti „spisovného jazyka“,²⁶ resp. variety s vyššími komunikačními funkcemi (Homoláč – Mrázková, 2011).²⁷

Slovník by měl:

- (a) zaznamenat pokud možno všechny prostředky užívané moravskými mluvčími v obou ZKO nebo v OVKC, které se liší od oblastně českých významových ekvivalentů (např. *rýsováček*²⁸ a *strouhátko*, ekvivalenty výrazů *připínáček*, *napínáček* a *ořezávátko*);
- (b) prostředky typicky užívané mluvčími z Čech (v obou ZKO nebo jen jedné z nich) důsledně označovat jako české – ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost je např. jako „oblastně český“ označován lexém *kytka*, ale lexém *holka* nikoli; zásadní je to opět u prostředků užívaných v OVKC, protože mluvčí z Čech mají tendenci považovat prostředky, které oni sami užívají, za celonárodní z recepčního i produkčního hlediska, přestože jsou celonárodní jen z hlediska recepčního; moravští mluvčí těmto prostředkům rozumějí, ale mohou je hodnotit jako regionální a/nebo s omezenou stylistickou platností;²⁹
- (c) důsledně uvádět ekvivalent užívaný v druhé části území – ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost je např. uveden „oblastně český“ výraz *kytka*, ale oblastně moravský výraz *kvítka* nikoli.³⁰

4.3. Umístění prostředku na ose (stylově) vysoký – střední – nízký

4.3.0. V české lingvistice se obvykle s rozlišením vysoký – střední – nízký styl npracuje, důležitou a nejnámější výjimkou je Hausenblasův text z r. 1973. Autor se v něm pokouší formulovat odpověď na otázku, na základě jakého stylotvorného faktoru se styly ve vertikální dimenzi odlišují: „Akty chování, situace a věcný obsah komunikátů, v nichž se (primárně) užívá vysokého (vyššího) stylu, mají ve srovnání s ostatními

---

²⁵ Existují indicie, že mnohé moravské výrazy, i ty kodifikované, jsou v současném moravském úzu nahrazovány spisovnými, resp. celočeskými variantami. Tuto dynamiku nemůžeme postihnout, mj. proto, že na toto téma zatím neexistuje výzkum.

²⁶ K lexikálním moravismům ve Slovníku spisovného jazyka českého a ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost srov. např. Hladká (2000).

²⁷ U variety užívané v OBD (tou nemíníme strukturně chápanou obecnou češtinu, ale „varietu sloužící běžnému dorozumívání a obcování“) je to důležité méně, protože komunikáty produkované v rámci OBD jsou mnohem více ukotveny lokálně.

²⁸ Viz Kloferová (2005). Pokud není uvedeno jinak, příklady moravismů čerpáme z Českého jazykového atlasu.

²⁹ Rozlišování celonárodnosti z hlediska produkčního a recepčního přebíráme od Cvrčka (2008, s. 140–142). S jeho kritikou uplatňování kritéria celonárodnosti souhlasíme v tom, že je nedůsledné přijímat do kodifikace moravské varianty a odmítat varianty české. Kodifikace lexikálních moravismů však představuje na rozdíl od případné kodifikace obecněčeských tvaroslovných prostředků (i jako dublet) co do počtu i do vlivu na jazykový systém zcela marginální jev.

³⁰ Tj. je uveden jako spisovný výraz ve významu, v jakém je užívaný ve spisovné češtině, nikoli jako oblastně moravský výraz, stylově a frekvenčně odpovídající oblastně českému *kytka*.

větší váhu [...], avšak tato váha neznamená jednoduše závaznost praktickou, nýbrž je to vážnost, jíž daný druh akce (a komunikování) kolektivně požívá, místo, jaké zaujímá v kulturně etické hierarchii aktů, společenská prestiž“ (Hausenblas, 1996b [1973], s. 91; zdůraznění v originále).

4.3.1. OBD zřejmě nemá vlastní stylově vysoké prostředky, jako takové jsou v OBD užívány prostředky typicky užívané v OVKC v mluvených a (zřejmě především) psaných komunikátech. Pro OBD je podstatný rozdíl mezi středním a nízkým stylem. Uplatňuje se jednak v rámci promluv téhož mluvčího v různých komunikačních situacích, viz např. rozdíl mezi vyřizováním úředních záležitostí a posezením s přáteli, jednak existují určité rozdíly v oblasti běžného dorozumívání poukazující k příslušnosti mluvčích k určitým sociálním, generačním, profesionálním a zájmovým skupinám a k subkulturám. Např. časté užívání vulgarismů nebo zhrubělých slov, zvláště pokud nemají intencionálně expresivní funkci – např. *žrát* ve významu *jíst* (o člověku), ukazuje (zpravidla spolu s dalšími, i neverbálními znaky) k nízkému sociálnímu statusu a vzdělání mluvčích. Rozdíl mezi prostředky středního a nízkého stylu se projevuje také jako rozdíl mezi prostředky použitelnými v obou ZKO (*hodina, dovolená*) nebo jen v OBD (koncovka gen. sg. z *dovolený*) a jejich ekvivalenty signalizujícími sociální blízkost nebo (původně) generační příslušnost (*dovča, hodka, hustý*³¹) nebo prostředky vulgárními (*hajzl* ve významu *záchod*) či argotickými.

Sociální blízkost či naopak odstup vůči komunikačním partnerům lze vyjádřit v obou ZKO (v OVKC je to např. oslovování rodným jménem a samozřejmě také užívání prostředků nízkého stylu, viz výklad v 5. části), a to mnoha způsoby: mimojazykovými a parajazykovými prostředky (mimikou, tónem hlasu), vztah mezi komunikanty explicitně tematizovat („nebudeme dělat, že se neznáme“) nebo jej signalizovat prostředky k tomu speciálně určenými (tykáním, oslovením), nebo prostředky, které takto fungují jen v určitém kontextu a mohou mít i více funkcí: např. v OVKC může mít tuto zdůvěřňující funkci užití prostředku typického pro OBD.

Pokud chtějí mluvčí vyjádřit sociální blízkost v OBD, mají kromě kontaktních prostředků k dispozici vrstvu prostředků, jejichž užívání bylo původně omezeno na rodinu, skupinu vrstevníků a jiná malá řečová společenství (např. blogující a diskutující matky), ale začaly se používat i mimo ně. Slova jako *hodka, cinknout, krémik* jsou v OBD jedněmi mluvčími užívána a přijímána jako neutrální, jiní je ale neužívají nebo dokonce odmítají jako nevhodná obecně nebo alespoň v komunikaci s neznámými lidmi.³² Tato slova procházejí nejprve vývojem v rámci oblasti běžného dorozumívání: (1) daný výraz je užíván generačně či jinak vymezeným řečovým společenstvím (asi nejdůležitějším zdrojem je jazyk dětí a mládeže), (2) výraz je citátově a posléze nepříznakově užíván v rámci běžného vyjadřování (to se zřejmě už týká obratu *je to v pohodě*).³³

³¹ Někdy je stylově střední výraz jen přibližným ekvivalentem výrazu stylově nízkého, některé výrazy zřejmě ekvivalent ani nemají.

³² Tyto výrazy tak odhalují normovanost běžného dorozumívání.

³³ Na tomto vývoji se z velké části podílejí média (srov. Mareš, 2003).

Je samozřejmě možné, že daný výraz bude někdy užíván a vnímán jako neutrální i v OVKC. Jde o slova tvořená způsobem typickým pro expresiva (viz níže), jsou nápadná v systému jazyka (*ahojky, dovča, atmoška*), na rozdíl od expresivních výrazů však nemusí vypovídat nic o vztahu mluvčího k vyjadřované skutečnosti (pokud jsou užity v komunikaci s neznámým člověkem, téměř jistě nevypovídají nic o vztahu mluvčího k němu). Tyto prostředky nejprve vyjadřují skupinovou identitu a později se stávají prostředky vyjadřujícími sociální blízkost obecně.

4.3.2. Pokud jde o lexémy, je pro OVKC podstatný rozdíl mezi vysokým a středním stylem. Např. pro projev děkana při promoci je charakteristické užití některých výjimečných prostředků a vysoká míra formálnosti až obřadnosti proslovení (užívání okřídlených slov apod.). Kdyby též člověk užil tyto prostředky ve své přednášce, působilo by to více či méně nepřipadně. Existují však případy vertikálního uspořádání prostředků, které na výše zmíněnou vážnost a podobné hodnoty vázány nejsou; uživatelům se v současnosti (důvody mohou být různé) nějaký prostředek, tradičně označovaný jako knižní, jeví jen jako „stylově vyšší“ ekvivalent obvykle užívaného prostředku a užívají jej pro ozvláštnění nebo proto, aby neopakovali stylově střední ekvivalent. Sem patří např. *jenž* místo *který*, či místo *nebo* a také svého času tolik diskutované pravopisné podoby přejatých slov, např. *poesie*. Na rovině prostředků se tento rozdíl projevuje jako rozdíl mezi prostředky knižními, exkluzivními (*výsostně*) a prostředky neutrálními, nepříznakovými vůbec (*kniha, nebo*) nebo jen v OVKC (*Ize*). Jako stylově nízké prostředky se v OVKC užívají prostředky z OBD.

O pozicích „vysoké“ v OBD a „nízké“ v OVKC se zmiňujeme proto, že postupujeme od komunikačních situací k prostředkům. Domníváme se také, že takto lze relativně dobře popsat či vysvětlit i postupnou proměnu hodnocení či statusu jednotlivých prostředků. Tuto dynamiku však stylistické kvalifikátory nemohou zachytit.

Přínáležitost prostředků k nízkému stylu je různě motivovaná a mluvčí k nim podle toho přistupují: někomu vadí vulgarita, jinému přílišná důvěrnost, někomu obojí, jinému ani jedno.

Podle teritoriálního původu mluvčího charakterizujeme jen prostředky střední. Předpokládáme totiž, že pozici stylově vysokých prostředků zaujímají prostředky OVKC užívané celonárodně. Teritoriální varianty stylově nízkých prostředků uvádíme jen u výrazů zhrubělých a vulgárních, pro teritoriální varianty ostatních stylově nízkých prostředků nemáme příklady.

4.4. *Expresivita*

Omezení možnosti užití některých jazykových prostředků je dáno také typem a mírou jejich expresivity. Jako expresivní jsou tradičně označovány prostředky vyjadřující emoce a hodnocení mluvčího, jeho postoje k adresátovi a předmětu komunikace (srov. Jakobson, 1995, s. 78; Křístek, 2002, s. 131). Základním rysem expresivních prostředků je jejich nápadnost v systému jazyka – v aspektu formálním a významovém u slov expresivních inherentně a v aspektu významovém u slov expresivních adherentně

(Zima, 1961, s. 52)³⁴ – nebo nápadnost na pozadí stylových či komunikačních norem v případě expresivity kontextové. Zima také uvádí jako „psychický základ expresivní významové složky slova [...] úsilí volní po výrazu neobvyklém a překvapivém“ (s. 48); to jej vede k zařazení prostředků jazykové komiky mezi expresivní.

Podstatou expresivity je spojení formální i významové nápadnosti prostředků a emocí a hodnocení, které jsou jimi vyjadřovány. Promluvy vyjadřující city či postoje nemusí proto být ještě expresivní; aby jimi byly, musí být navíc ještě nápadné vzhledem k systému jazyka (*čmajznout, dlouhatanánánský*)³⁵ nebo vzhledem ke komunikačním normám (*rodinnej summit* = setkání širší rodiny). Formální nebo kontextová nápadnost sama o sobě je však pouze předpokladem expresivity, v konkrétních promluvách mívají příznakové prostředky i jiné funkce.³⁶ Např. výraz *těhulka* je formálně nápadný neobvyklým způsobem tvoření a *vůl* jako nadávka je typickým příkladem vzniku adherentní expresivity – přenosu pojmenování ze zvířete na člověka. Užívání slova *těhulka* na internetových fórech mladých a nastávajících matek však souvisí spíše s vyjadřováním skupinové identity než s jejich city a hodnocením, zároveň s tím tu probíhá proces automatizace výrazu, který původně vznikl jazykovou aktualizací či hrou. Podobně výraz *vole* užitý jako přátelské oslovení či jako vycpávkové slovo nelze označit za expresivní (ve smyslu emotivní), v obdivném zvolání *Tyyy vole!* expresivní je. Naopak výrazy *maminečka* či *hňup* nemají obvykle jinou funkci než být meliorativním, resp. pejorativním expresivem.

Lexikografie ovšem nemůže zachytit všechny možné nuance užití slova a především nemůže zkoumat intenci mluvčích: z toho důvodu je dobré považovat za rozhodující kritérium v případě inherentní expresivity formální nápadnost, u adherentní expresivity významovou nápadnost.³⁷ Pak je možné neproblematicky pojmout jako expresivní i prostředky, které zjevně nejsou některými mluvčími a skupinami mluvčích užívány k vyjádření emocí a hodnocení ani nejsou výrazem jejich vůle po nápadném výrazu. Nejde jen o to, že někteří mluvčí používají např. silné vulgarismy tak běžně, že je nelze interpretovat jako výraz emocí; uvolnění vztahu mezi prostředkem a (původní) funkcí se projevuje v mnoha dalších oblastech. Např. v OVKC jsou expresiva spíše prostředky funkce konativní než emotivní, expresivní výraz (*pravdoláskari*) užitý např. ve volební kampani má především zapůsobit na posluchače. Podobně i v OBD překrývají funkci

---

³⁴ Inherentní expresivita je jako stálá složka významu slov dána jejich formálními vlastnostmi: hláskovým skladem jinak v jazyce neobvyklým (*fňukat*) nebo typickou slovotvornou podobou (*tlustoch*). Adherentní expresivita vzniká opakovaným užíváním slova původně neexpresivního v jiném kontextu a následnou lexikalizací takto vzniklého nového významu, slovo pak má více významů, z nichž některé jsou expresivní a jiné ne (*vyhodit odpadky* × *vyhodit nájemníka z bytu*). Adherentní expresivita je také stálou složkou významu slova, její rozpoznání ale závisí na identifikaci významu slova, tj. na kontextu užití.

³⁵ Vulgarismy, tabuová slova a některá zhrubělá slova nemusí být expresivní ani ve smyslu formální nápadnosti v systému jazyka (i když samozřejmě často jsou), ani kontextově. Lze tedy říci, že vulgarismy jsou expresivní na základě konvence, sociálního konsenzu.

³⁶ Různé typy příznakovosti jsou s expresivitou spjaty těsněji či volněji: zatímco prostředky popsané níže v 5.2 jsou expresivní nezávisle na kontextu, užití např. moravského výrazu v (oblastně) českém projevu je příznakové a může mít expresivní funkci, ale mnohem pravděpodobněji bude mít jinou funkci.

³⁷ Pokud jde o kontextovou expresivitu, lze ve slovníku jen konstatovat, že užití kteréhokoli slova mimo obvyklou oblast jeho užívání může být příznakové, a tedy popř. i expresivní.

emotivní nebo snahu pobavit posluchače jazykovou hrou jiné funkce, např. u expresivně tvořených slangismů je to vyjadřování příslušnosti ke skupině, u familiárních výrazů vyjadřování sociální blízkosti komunikačních partnerů. Výrazy jako *internetík* a *telefoněk* v telefonátu prodejce komunikačních služeb jsou v jisté míře indexem sociální blízkosti, ale ještě spíše rutinním vyjádřením přátelského naladění, ochoty vůči zákazníkovi (jejich užití rozhodně neimplikuje užití jiných indexů sociální blízkosti: operátorka by byla jistě velmi překvapena, kdyby jí zákazník začal např. tykat nebo oslovovat křestním jménem). Přesto je podle našeho názoru oprávněné považovat výrazy *internetík*, *telefoněk* nebo *těhulka* za – mimo jiné – expresivní, a to pro jejich nápadnost v systému jazyka.

Expresivita bývá automaticky spojována s běžným dorozumíváním, s mluveností, spontánností atd., to však neznamená, že v OVKC neexistují komunikační situace, kdy je možné expresivní prostředky užít. Naopak i v OBD existují komunikační situace, kdy je užití expresivního výrazu chápáno jako nevhodné (např. v hovoru s neznámým člověkem), a naopak v některých komunikačních situacích OVKC je možné expresivní prostředek použít. Existuje expresivita vznikající a typicky užívaná v OBD (např. zhrubělé či vulgární výrazy), expresivita vznikající a typicky užívaná v OVKC (většinou kontextová, vedle toho některé exkluzivní prostředky vysokého stylu) a expresivita užívaná v obou ZKO, pro niž původ v jedné nebo druhé ZKO není důležitý (*ňouma*, *zbabrat*). Vedle toho lze expresivní prostředky typicky užívané v jedné ZKO použít v druhé, jejich expresivita přitom zesílí. Při použití v OVKC mohou být expresivní i některé neexpresivní prostředky OBD (*zadek*, *von*) a – zřejmě mnohem méně často – mohou být v OBD expresivní některé neexpresivní prostředky OVKC (např. etnicky indiferentní označení *nepřizpůsobiví občané* chápáné jako politicky korektní výraz pro Romy).

4.5. Časové zařazení prostředku³⁸

Pro účely této studie rozlišujeme mezi (1) prostředky vnímanými jako současné (těch je většina); (2) prostředky vnímanými jako z úzu vyšlé nebo postupně vycházející (používané méně často – *bedekr*); (3) prostředky, jejichž frekvence se v úzu zvyšuje (*autonavigace*). Procesy „vycházení z úzu“ a „vcházení do úzu“ se týkají prostředků užívaných v obou ZKO (*rekreace*, *last minute*), resp. jen v OVKC (*kulturní referent/animátor*) nebo jen v OBD (*sámoška/ócéčko*).

4.6. Příslušnost komunikátu k specifické sociální sféře³⁹

Toto kritérium probíráme jako poslední proto, že kvalifikátory informující o příslušnosti k určité sociální sféře jsou z našeho pohledu (a asi i obecně) méně důležité než

---

³⁸ Omezení rozsahu užití jistého výrazu v tomto případě neznamená, že se užívá jen v určité komunikační oblasti, ale spíše to, že ne všichni mluvčí jej musí znát nebo akceptovat.

³⁹ V této souvislosti se obvykle mluví o komunikačních oblastech, ale to nepovažujeme za správné, viz rozlišení komunikačních oblastí a sociálních sfér v 2.5.1, 2.5.2, resp. v 3.1.1 a 3.2.1.

např. kvalifikátory informující o příslušnosti prostředku k základní komunikační oblasti. To, že nějaký výraz pochází z určité sociální sféry a je v ní užíván v přesně definovaném významu, nevylučuje, že tento výraz není ve víceméně stejném nebo pozměněném významu užíván i jinde (viz kvalifikátor „biologický“ u slova *gen* ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost).⁴⁰

Za nejdůležitější kritérium pro vnitřní členění této kategorie považujeme to, zda je daný výraz používán jen nebo převážně v dané sociální sféře (*diabetes*), nebo je používán i mimo ni, zda jej používají i laici, resp. jenom laici nebo v každodenním/neodborném kontextu odborníci i laici (*cukrovka*). Počet sfér a jejich pojmenování (např. medicína, právo) záleží na autorech slovníku. Informace o příslušnosti k jiné sociální sféře je spíše než stylovým kvalifikátorem specifikací významu.

Do této kategorie patří i prostředky tradičně označované jako publicismy.⁴¹ Specifičnost sociální sféry média spočívá v tom, že je na rozdíl od jiných sociálních sfér definována produkováním komunikátů.

5. Třídění lexikálních (a jiných) prostředků⁴²

Pokud dále říkáme, že je nějaký prostředek užíván v jedné ZKO, jedné formě realizace nebo na jedné části území, máme tím na mysli, že je užíván jen nebo převážně tam.

1. Třídění podle ZKO

- 1.1. Prostředky užívané na celém území v obou ZKO (*stůl, nebo, tráva*)
- 1.2. Prostředky užívané na celém území v OBD (*furt, esemeskovat, simka, bokovky*)
- 1.3. Prostředky užívané na celém území v OVKC (*avšak, pracovník, zda*)

2. Třídění podle formy realizace

- 2.1. Prostředky užívané v obou ZKO na celém území
  - 2.1.1. v mluvených i psaných komunikátech (kryje se s 1.1)
  - 2.1.2. v mluvených komunikátech (*sedum, babičín*)
  - 2.1.3. v psaných komunikátech (běžná interpunkční znaménka)⁴³
- 2.2. Prostředky užívané v OBD na celém území
  - 2.2.1. v mluvených i psaných komunikátech (kryje se s 1.2)
  - 2.2.2. v mluvených komunikátech (*fregvence* [-gv-], *vole, jakože*)
  - 2.2.3. v psaných komunikátech (*xicht* [-ks-])⁴⁴

⁴⁰ Nebo kvalifikátor „potravinářský“ u slova *jogurt* ve Slovníku současné češtiny (Lingea, 2011).

⁴¹ Vlastní publicismy jsou prostředky užívané v OVKC, v citátové podobě pronikají do OBD a tam jsou užívány jako prostředky vysokého i středního stylu.

⁴² Toto schéma by mělo sloužit jako podklad pro stylistické hodnocení jakýchkoli jazykových prostředků, ale vzhledem k praktickému účelu našeho článku uvádíme lexémy. Pokud lexikální příklad pro danou kategorii neznáme nebo si myslíme, že neexistuje, uvádíme příklady z jiných jazykových rovin, např. z tvarosloví. Některé kategorie jsou zřejmě prázdné.

⁴³ Také syntaktické prostředky psanosti, např. věta vložená do vložené věty.

- 2.3. Prostředky užívané v OVKC na celém území
  - 2.3.1. v mluvených i psaných komunikátech (kryje se s 1.3)
  - 2.3.2. v mluvených komunikátech⁴⁵
  - 2.3.3. v psaných komunikátech (*v návaznosti, níže uvedený, -li*)⁴⁶
- 3. Třídění podle teritoriálního původu mluvčího
  - 3.1. Prostředky užívané všemi mluvčími v obou ZKO (kryje se s 1.1)
  - 3.2. Prostředky užívané mluvčími z Čech
    - 3.2.1. v obou ZKO
      - 3.2.1.1. v mluvených i psaných komunikátech (*čtvrka, mělký talíř*)
      - 3.2.1.2. v mluvených komunikátech (*schořet [-sx-]*)
      - 3.2.1.3. v psaných komunikátech⁴⁷
    - 3.2.2. v OBD
      - 3.2.2.1. v mluvených i psaných komunikátech (*strejda, vokno*)
      - 3.2.2.2. v mluvených komunikátech (*ňák*)
      - 3.2.2.3. v psaných komunikátech (*taxem < tak sem < tak jsem*)⁴⁸
    - 3.2.3. v OVKC⁴⁹
      - 3.2.3.1. v mluvených i psaných komunikátech
      - 3.2.3.2. v mluvených komunikátech
      - 3.2.3.3. v psaných komunikátech
  - 3.3. Prostředky užívané mluvčími z Moravy
    - 3.3.1. v obou ZKO
      - 3.3.1.1. v mluvených i psaných komunikátech (*výkres = čtvrka, plytký talíř*)
      - 3.3.1.2. v mluvených komunikátech (*zhořet, zežit*)⁵⁰
      - 3.3.1.3. v psaných komunikátech⁵¹

⁴⁴ Sem patří také emotikony a zkratky převzaté z anglicky vedené internetové komunikace, např. *btw*. Jiné specifické prostředky komunikáty psané v rámci OBD zřejmě nemají, protože tato základní komunikační oblast je doménou mediálně a substanciálně mluvených komunikátů.

⁴⁵ Sem patří zřejmě jen oslovení *vážení přítomní* nebo *dámy a pánové*, popř. hyperkorektní výslovnostní jevy.

⁴⁶ Do této kategorie by patřily především syntaktické prostředky, např. věta vložená do vložené věty nebo bohatě rozvíjený několikanásobný přívlastek.

⁴⁷ Psané prostředky, které by užívali jen mluvčí z Čech, s velkou pravděpodobností neexistují.

⁴⁸ Do této kategorie by spadaly nápodoby výslovnosti v psaných komunikátech.

⁴⁹ Teritoriální rozdíly se projevují především v OBD, v mluvených komunikátech v prostředcích užívaných v obou ZKO. Podle našeho názoru prostředky, které by čeští, resp. moravští mluvčí používali jen nebo převážně v OVKC, neexistují.

⁵⁰ Současná norma výslovnosti spisovné češtiny připouští poměrně málo moravských výslovnostních variant, vedle uvedené spodoby znělosti *sh* [zh] je to ještě zachování znělosti na morfoloickém švu typu *hodíme* [-d-], kdy v české výslovnosti dochází ke ztrátě znělosti. Starší kodifikace připouštěla i spodobu mezi slovy typu *dnez je, desed lidí*. Tato výslovnost je ale u moravských mluvčích častá i v OVKC, dílem proto, že jde o jev nepříliš uvědomovaný, dílem proto, že mluvčí spisovnou výslovnostní normu neznají (srov. Krčmová, 1995).

⁵¹ Příklad zřejmě neexistuje.

3.3.2. v OBD⁵²

3.3.2.1. v mluvených i psaných komunikátech (*kde pojedeme?*, *navrch* = nahoru, *máčka* = omáčka, *došli tu* = přišli sem)

3.3.3.2. v mluvených komunikátech (*byzme*)

3.3.2.3. v psaných komunikátech⁵³

3.3.3. v OVKC⁵⁴

3.3.3.1. v mluvených i psaných komunikátech

3.3.3.2. v mluvených komunikátech

3.3.3.3. v psaných komunikátech

4. Třídění podle umístění prostředku na ose vysoký – střední – nízký⁵⁵

4.1. Prostředky užívané v OBD jako

4.1.1. prostředky vysokého stylu – tato pozice je obsazena prostředky užívanými v OVKC v mluvených a (zřejmě především) psaných komunikátech⁵⁶

4.1.2. prostředky středního stylu, tj.

4.1.2.1. prostředky užívané v obou ZKO na celém území (*nebo*, *židle*)

4.1.2.2. prostředky užívané v OBD na celém území (*pracák*, *cestovka*)

4.1.2.3. prostředky užívané v OBD v Čechách (*vokno*, *vejška*)

4.1.2.4. prostředky užívané v OBD na Moravě⁵⁷ (*šufánek*, *máčka*)

4.1.3. prostředky nízkého stylu,⁵⁸ tj.

4.1.3.1. prostředky, jejichž užívání není spojováno se specifickou skupinou mluvčích (*mega* ve významu milion)

4.1.3.2. jazyk dětí a mládeže (*seš hustej / si borec*⁵⁹, *kožič*⁶⁰, *metálek*)⁶¹

4.1.3.3. expresivně tvořené slangismy (*pacoš*)⁶²

---

⁵² Určit, které moravismy užívají moravští mluvčí v obou ZKO a které jen v OBD, je obtížné a výzkum na toto téma zatím neexistuje, proto jsou uváděné příklady spíše pokusem odhadnout komunikační status daného výrazu.

⁵³ Viz pozn. 49, moravský příklad ale nemáme.

⁵⁴ Viz pozn. 50.

⁵⁵ Kdybychom důsledně dodržovali zvolené schéma, musely by být pod bodem 4.1 uvedeny prostředky užívané/použitelné ve všech stylech. Ty jsou ovšem totožné s prostředky středního stylu užívanými v obou ZKO na celém území, uvedenými v bodě 4.1.2.1, resp. 4.1.2.2.

⁵⁶ O těchto možnostech se zmiňujeme jen pro úplnost, protože se snažíme o co nejdůslednější popis jazykové situace z komunikačního hlediska, pro stanovení stylistických kvalifikátorů z toho nic neplatí. Totéž platí níže o 4.2.3.2.

⁵⁷ Stylistické hodnocení lexémů nemůže postihnout to, že pro moravské mluvčí nejsou prostředky české OBD neutrální a že prostředky mohou být užívány v obou územních variantách OBD s různou stylovou platností, např. *gatě* jsou na Moravě neutrální, v Čechách spíše nízké, expresivní.

⁵⁸ Některé tyto výrazy mohou být expresivní, obecně to ale o nich říci nelze.

⁵⁹ Pokud máme doklad, uvádíme za lomítkem moravský ekvivalent výrazu oblastně českého nebo užívaného na celém území.

⁶⁰ Namísto výrazu *boží* ve významu ‚skvělý‘.

⁶¹ Mluvíme-li níže o prostředcích užívaných jen/převážně mládeží nebo dětmi, máme na mysli generační příslušnost jako sociální kategorii, nikoli věk jako individuální charakteristiku mluvčího.

⁶² Kritérium omezenosti na určitou sociální vrstvu lze uplatnit i u prostředků vysokého a středního stylu, teoreticky je kombinovatelné se všemi ostatními kritérii, vzniklé kategorie by se však až na několik výjimek buď překrývaly s již existujícími, nebo by byly prázdné. Kategoriemi, v nichž je omezení na sociální sféru relevantní, se zabýváme v 7. části.

- 4.1.3.4. familiární (*dobroč, čokoška, sekáč/sekoš*)
- 4.1.3.5. zhrubělé (*držkalčuňa*)
- 4.1.3.6. vulgární, tabu (*vyjebat s někým / vydupat někoho*)
- 4.1.3.7. argot, prostředky užívané příslušníky stigmatizovaných skupin nebo s nimi spojované (*čórka, dilina, smažka, haluze*⁶³)

4.2. Prostředky užívané v OVKC jako

4.2.1. prostředky vysokého stylu, tj.

- 4.2.1.1. prostředky užívané např. ve slavnostních projevech (*sub specie aeternitatis, zpytování*)
- 4.2.1.2. prostředky užívané v komunikátech středního stylu, ale jen zřídka, pro ozvláštňení nebo proto, aby se mluvčí vyhnul opakování (*bytostný, perfidní, políček*)⁶⁴
- 4.2.1.3. exkluzivně užívané odborné výrazy (*subsidiarita, environmentální*)
- 4.2.1.4. prostředky užívané v institucionálním kontextu (*přijímací řízení, nápravné zařízení*)

4.2.2. prostředky středního stylu, tj.

- 4.2.2.1. prostředky užívané v obou ZKO na celém území (*pas, nebo, židle*)
- 4.2.2.2. prostředky užívané v obou ZKO v Čechách (*schořet [sx]*).
- 4.2.2.3. prostředky užívané v obou ZKO na Moravě (*dědina, okurek, šikovný* ve významu pěkný, jsoucí k světu, *rýsováček*)
- 4.2.2.4. prostředky užívané v OVKC na celém území (*spací pytel, vůz*)⁶⁵

4.2.3. Prostředky nízkého stylu, tj.

- 4.2.3.1. prostředky, které mají v OVKC stylově vyšší ekvivalent a jsou užívány v obou ZKO⁶⁶
  - 4.2.3.1.1. na celém území (*diplomka, spacák*)
  - 4.2.3.1.2. v Čechách (*kluk, holka, kytká*)
  - 4.2.3.1.3. na Moravě (*kvítka*)
- 4.2.3.2. prostředky užívané v OBD⁶⁷

5. Třídění podle expresivity

5.1. Prostředky, které nejsou expresivní ani v jedné ZKO

5.2. Prostředky, které jsou expresivní v obou ZKO (*babrat, hňup*), pravidelně tvořená meliorativní deminutiva (*děťátko, malilinko*) a také augmentativa (*babizna*)

⁶³ *Haluze* je výraz pro halucinace v slangu ostravských narkomanů (srov. internetový slovník dostupný na adrese: <<http://kely.wz.cz/PalmOne/Slovniky/Slovník%20Fetacky.htm>>).

⁶⁴ Prostředky patřící do 4.2.1.1 a do 4.2.1.2 se do značné míry kryjí. Liší se zřejmě tím, že v prvním případě jde o volbu danou žánrem, v druhém konkrétním komunikačním záměrem mluvčího.

⁶⁵ Teoreticky by sem patřily také prostředky užívané (jen) v OVKC v Čechách, resp. na Moravě, ale takové prostředky neexistují. Viz výše pozn. 46.

⁶⁶ Jde o prostředky, které se užívají v obou ZKO, ale nemají v nich stejný status: v OBD je jejich užití nepříznakové, v OVKC příznakové být může, ale nemusí. To je dáno jednak tím, že v OVKC existuje stylově vyšší ekvivalent, a jednak tím, že se v OVKC uplatňuje jazyková regulace. Kategorie je tvořena prostředky, které se dostávají do OBD z OVKC, i těmi, které se dostávají z OVKC do OBD.

⁶⁷ Srov. pozn. 52.

- 5.3. Prostředky, které jsou expresivní v OBD⁶⁸
- 5.3.1. prostředky užívané dětmi a mládeží (*hustý/ej, vymazlený/ej*)
  - 5.3.2. expresivně tvořené slangismy (*pacoš*)⁶⁹
  - 5.3.3. prostředky familiární (*dobroš, čokoška*)
  - 5.3.4. prostředky zhrubělé (*držka, kdákat* o člověku, *kráva* jako urážka, dysfemismy jako *žrát*)
  - 5.3.5. prostředky vulgární, tabuové (*sráč, čůza*)
  - 5.3.6. argot, prostředky užívané příslušníky stigmatizovaných skupin nebo s nimi spojované (*čórka, dilina, buchna*)
  - 5.3.7. neexpresivní prostředky užívané v OVKC (*summit*)
- 5.4. Prostředky expresivní v OVKC⁷⁰
- 5.4.1. inherentně nebo adherentně, tj. prostředky nápadné svojí exkluzivností, slova tvořená obdobně jako v 7.2, ale od slov, která se užívají v OVKC (*zhýralec, hlásat*)
  - 5.4.2. kontextově, tj.
    - 5.4.2.1. užití prostředků vysokého stylu v takových situacích OVKC, jako je např. pracovní porada (*již ho zde není*)⁷¹
    - 5.4.2.2. užití neexpresivních prostředků OBD (*rozjet zábavu, vyhodit z bytu, zadek*)⁷²
    - 5.4.2.3. užití archaismu či historismu pro pojmenování současného jevu (*mnohoobročník, mužik* o dnešních Rusech, *hřivna*)
    - 5.4.2.4. užití prostředku z jedné sociální sféry ve sféře jiné (např. užití sportovní frazeologie v politické publicistice), užití odborného prostředku v neodborném vyjadřování, užití moravského prostředku v promluvě mluvčího z Čech a naopak⁷³
    - 5.4.2.5. ironické užití jinak neexpresivního prostředku (např. eufemistický opis *odklonit finanční prostředky*)
6. Třídění podle časového zařazení
- 6.1. Prostředky vnímané jako současné (kryje se s 1.1)
  - 6.2. Prostředky vnímané jako staré či zastarávající, tj.
    - 6.2.1. prostředky užívané v obou ZKO synonymní se současným, mnohem frekventovanějším prostředkem (*bedekr, souchotiny*)
    - 6.2.2. prostředky užívané v OBD synonymní se současným, mnohem frekventovanějším prostředkem (*lajntuch, tajle*)

⁶⁸ Tyto prostředky jsou z principu expresivní i v OVKC, pokud jsou tam užity, je jejich expresivnost či příznakovost silnější než v OBD.

⁶⁹ Srov. pozn. 58.

⁷⁰ Tyto prostředky jsou expresivní i při použití v OBD, s výjimkou 5.4.2.2.

⁷¹ Pokud jsou tyto prostředky užity v OBD, jsou expresivní.

⁷² Do této kategorie patří užití obecněčeských či jiných nářečních tvarů v OVKC.

⁷³ Není výjimkou vyjadřování, v němž se uplatňuje zároveň více typů transpozic – např. užití biblického obrazu nebo citátu v profánním kontextu je posunem mezi vysokým a středním nebo nízkým stylem, mezi tematickými oblastmi, a pokud se opírá o starší překlad bible, tak je i posunem na časové ose.

- 6.2.3. prostředky užívané v OVKC synonymní se současným, mnohem frekventovanějším prostředkem (*učit se něčemu, anžto, lučba*)
- 6.2.4. prostředky nemající v současném lexiku synonymum, protože označují zaniklý jev, tzv. historismy (*sobotáles, brilantina, mužik*)
- 6.3. Prostředky vnímané jako nové, tj.
- 6.3.1. prostředky užívané v obou ZKO (*videoportál*)
- 6.3.2. prostředky užívané jen v OBD (*lajkovat, esemeskovat, těhulka*)
- 6.3.3. prostředky užívané jen v OVKC (*administrovat projekt, negociační*)
7. Třídění podle příslušnosti k sociální sféře (obvykle se mluví o komunikační oblasti)
- 7.1. Prostředky, jejichž užívání není omezeno na určitou sociální sféru (kryje se s 1.1)
- 7.2. Prostředky používané prakticky jen v dané sféře, a to⁷⁴
- 7.2.1. v obou ZKO
- 7.2.1.1. výrazy, které nemají v druhé ZKO lexikální ekvivalent (*deexcitate*⁷⁵, *prošlupní ústrojí*⁷⁶), nebo výrazy, jejichž lexikální ekvivalent se neužívá (*hiát – průzev*)
- 7.2.1.2. výrazy, které mají v OVKC stylově vyšší lexikální ekvivalent (*hajcman – profilová výztuž, štajgr*)⁷⁷
- 7.2.2. v OBD
slangismy⁷⁸ profesní i zájmové (*jezevčík*⁷⁹, *deska*⁸⁰, *ěčko*⁸¹, *čech*⁸²); tyto výrazy mají lexikální ekvivalent užívaný v OVKC nebo v obou ZKO (viz pozn. 79–82)
- 7.2.3. v OVKC
výrazy jako *profilová výztuž* nebo *statistika*, jejichž ekvivalenty se používají v obou ZKO (*hajcman*) nebo jen v OBD (*stata*)
- 7.3. Prostředky relativně známé i mimo vlastní sociální sféru a užívané
- 7.3.1. v obou ZKO

⁷⁴ Tyto prostředky se obvykle dostanou jen do specializovaných slovníků, protože ty „obecné“ se zaměřují na výrazy známé/používané i mimo danou sféru (viz 7.3).

⁷⁵ Tento termín označuje přechod jádra atomu nebo molekuly z vyššího nebo nižšího kvantového stavu (Akademický slovník cizích slov).

⁷⁶ Jde o část tryskového stavu (<http://www.skolertextilu.cz/tkani2/index.php?page=13>).

⁷⁷ Ve slovníku by tyto lexémy byly opatřeny kvalifikátory „vkc nízký“ (kvalifikátor „vkc“ viz dále 6.2.2) a označením sociální sféry, např. *hajcman*, vkc nízký, hornický. Lexikografové by možná upřednostnili označení profesní mluva, hornická.

⁷⁸ Ve slovníku by tyto výrazy mohly být označeny jako „běžné nízké“ a určením sociální sféry, např. *ěčko* – vkc nízký, právnícký. Lexikografové by ale patrně preferovali jen výraz *slang* s určením sociálním oblastí.

⁷⁹ Jezevčík v mluvě pracovníků metra znamená plán tras (<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10098745482-o-cestine/212563235500017/obsah/212023-slangove-vyrazy-pracovniku-metra>).

⁸⁰ Slangový výraz pro deskriptivní geometrii (Slovník studentského slangu, http://is.muni.cz/th/74431/ff_b/Slovník.doc).

⁸¹ Výraz pro exekuci ve slangu pracovníků justice (Hladiš, 2000, http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Luridica2/Luridica2_09.pdf).

⁸² Slangové pojmenování vysokoškolského kurzu Dějiny státu a práva v ČR (Slovník studentského slangu, http://is.muni.cz/th/74431/ff_b/Slovník.doc).

7.3.1.1. jako prostředky středního stylu, které obvykle nemají lexikální ekvivalent (*utilita, marže*)⁸³

7.3.1.2. jako prostředky, které mají v OVKC ekvivalent,⁸⁴ a proto jsou nebo mohou být chápány jako prostředky nízkého stylu (*fanka* – zednická naběračka, *kubík* – krychlový metr, *histologie* – histologické vyšetření, *mufna*⁸⁵ – nátrubek, návlačka)⁸⁶

7.3.2. v OBD

slangismy profesní i zájmové⁸⁷ (*eskymák* – vodácký slang, *mutant, had* – učitelství slang, *pokorněj* – instalatérský slang);⁸⁸ tyto výrazy mají lexikální ekvivalent užívaný v obou ZKO (*eskymácký obrat*) nebo v OVKC (*student, ohebná nerezová trubka vyráběná firmou Pokorný*)

7.3.3. v OVKC

termíny (*gastritida*) a jiné odborné výrazy (*jednotka intenzivní péče, histologické vyšetření*); tyto výrazy mají lexikální ekvivalent užívaný v obou ZKO (*histologie*) nebo v OBD (*jipka*)⁸⁹

6. Stylistické kvalifikátory pro popis lexika

6.1. Východiska

6.1.1. Lexikální prostředky bez kvalifikátoru se užívají na celém území ve všech komunikačních situacích.

6.1.2. Stylistické kvalifikátory nesou informaci o tom, že rozsah užití daného prostředku je z toho či onoho důvodu omezený. Z důvodu zachování kontinuity s dosavadní praxí však navrhuje i kvalifikátory informující o časovém zařazení lexikálního prostředku a jeho (primární) příslušnosti k určité sociální sféře (tradičně se mluví o komunikační oblasti), i když nutně neslouží jako informace o omezeném rozsahu užití.

---

⁸³ Tyto prostředky by ve slovníku byly buď bez kvalifikátoru, nebo by byly označeny pouze kvalifikátorem označujícím sociální sféru (např. obch.).

⁸⁴ Ve slovníku by tyto lexémy mohly být opatřeny kvalifikátorem „vkc“ a označením sociální sféry, je ale možné, že lexikografové by dali přednost kvalifikátoru „profesionalismus / profesní mluva“.

⁸⁵ Viz nabídku z e-shopu Mosazný nátrubek („mufna“) (<http://www.e-cerpadla.cz/mosazny-natrubek-mufna-vnitri-zavit-p-7798.html>).

⁸⁶ Ve slovníku by tyto výrazy mohly být opatřeny kvalifikátorem „vkc nízký“ a označením sociální sféry, např. *histologie*, vkc nízký, lékařský. Je možné, že lexikografové by dali přednost kvalifikátoru „profesní mluva“.

⁸⁷ Ve slovníku by tyto lexémy mohly být označeny kvalifikátory „běžný“, popř. „běžný nízký“ a atributem odkazujícím k sociální sféře. Je ale pravděpodobné, že lexikografové by dali přednost tradičnímu kvalifikátoru „slangový“.

⁸⁸ Některé výrazy, se kterými přicházejí uživatelé jazyka do styku v rámci každodenního života, např. jako pacienti nebo objednatelé řemeslnických prací, se začnou užívat jako běžné, eventuálně běžné nízké.

⁸⁹ Ve slovníku by tyto lexémy mohly být opatřeny kvalifikátory „vkc“ a atributem odkazujícím k sociální sféře, např. *jednotka intenzivní péče*, „vkc, lékařský“.

6.1.3. Stylistickým kvalifikátorem by měly být opatřeny nejen lexémy užívané jen nebo převážně v oblasti běžného dorozumívání (v předchozích slovnících to bylo nejčastěji pomocí kvalifikátoru *obecný*⁹⁰), ale i lexémy užívané jen nebo převážně v oblasti promluv s vyšší komunikační funkcí. Případné zvýšení počtu kvalifikátorů uváděných ve slovníku je podle našeho názoru přijatelná cena za odstranění deformace v popisu české jazykové situace způsobené tím, že se pracuje s dichotomií spisovnosti a nespisovnosti a zároveň jsou prostředky použitelné v jakékoli komunikační situaci označovány jako spisovné.

6.1.4. Při popisu lexika je potřeba méně kvalifikátorů, než kolik je možné odvodit z výše uvedeného schématu. A to proto, že (a) některé takto vytvořené kategorie se překrývají; např. kategorie „Prostředky užívané v OVKC na celém území v mluvených i psaných komunikátech“ (2.3.1) se kryje s kategorií „Prostředky užívané na celém území v OVKC“ (1.3); (b) některé kategorie jsou v současné jazykové situaci obsazeny jinými než lexikálními prostředky (např. kategorie „mluvený“ a „psaný“ prostředky syntaktickými), popř. nejsou obsazeny vůbec (např. kategorie „běžné moravské psané“). Ke kvalifikátorům, které není třeba do slovníku zařazovat, patří následující případy:

6.1.4.1. Kvalifikátory „mluvený“ a „psaný“ jako jednoduché kvalifikátory jsou nezbytné pro stylistický popis syntaktických prostředků, ale ne pro stylistické hodnocení prostředků lexikálních. Kvalifikátor „mluvený“ by totiž mohl být využit jen pro vycpávková slova (*jako*) a popis výslovnostních variant (*tadydle*), lexikální prostředky, které by se užívaly v obou ZKO jen v psaných projevech, zřejmě neexistují.

6.1.4.2. Kvalifikátory „vkc mluvený“ a „vkc psaný“ není nutné užívat, protože první by se pravděpodobně vztahoval jen na několik málo frazémů užívaných v oficiálních projevech, které lze popsat pomocí kvalifikátoru „vkc vysoký“, druhý by se týkal pouze lexikálních prostředků, které slouží členění textu (viz výše).

6.1.4.3. Oblast běžného dorozumívání je primárně spojena s mluveností. Z toho plyne: (a) Kvalifikátor „běžný mluvený“ není třeba, protože jím označené lexémy by se v zásadě kryly s lexémy označenými kvalifikátorem „běžný“; (b) kvalifikátor „běžný psaný“ není potřeba, označoval by totiž jen hříčky založené na neobvyklém přepisu výslovnosti (*taxem*).

6.1.4.4. Teritoriální rozdíly v slovní zásobě lze dostatečně zachytit pomocí kvalifikátorů „český“ a „moravský“, resp. „český běžný“ a „moravský běžný“, které označují lexikální prostředky užívané českými nebo moravskými mluvčími v obou ZKO, resp. v OBD. Kvalifikátory „vkc český“ a „vkc moravský“ nejsou pro popis lexika třeba, protože u lexikálních prostředků užívaných jen nebo převážně v OVKC se teritoriální rozdíly neprojevují.

---

⁹⁰ Srov. Mrázková (2013).

6.1.4.5. Kvalifikátory „český mluvený“ a „moravský mluvený“ nejsou pro popis lexika třeba, protože se týkají jen výslovnostních jevů (*naschledanou/nazhledanou*).

6.1.4.6. Kvalifikátory „český psaný“ a „moravský psaný“ nejsou pro popis lexika třeba, protože prostředky užívané českými, resp. moravskými mluvčími jen nebo převážně v psaných projevech zřejmě neexistují.

6.1.4.7. Rozlišování prostředků na stylově vysoké, střední a nízké uvnitř obou ZKO (viz odpovídající pasáž v 5. části) je užitečné, nemusí se však nutně odrazit v tom, které stylistické kvalifikátory budou ve slovníku užívány. Kvalifikátor „stylově střední“ je totiž zbytečný, protože se vztahuje na prostředky, které jsou užívány bez jakéhokoli omezení, a proto žádný kvalifikátor nepotřebují. Kvalifikátory „vkc vysoký“ (označující prostředky uvedené v 4.2.1) a „běžný nízký“ (označující prostředky uvedené v 4.1.1) zase mají velmi silné konkurenty v dosud užívaných kvalifikátorech „knižní“, „vulgární“ atd. Pokud by se kvalifikátor „běžný nízký“ neužíval jako střešový pojem pro všechny prostředky nízkého stylu užívané v OBD, mohl by označovat jen ty stylově nízké prostředky OBD, které nelze zařadit do žádné ze speciálních kategorií jako „familiární“, „vulgární“ atd. (viz 4.1.3.1). Zjevnou nevýhodou tohoto řešení je, že by se označení celé kategorie vztahovalo na jeden její podtyp.

Velmi silným argumentem pro zavedení kvalifikátoru „vkc nízký“ je, že by tak bylo možné z komunikačního hlediska vyřešit postavení (lexikálních) prostředků označovaných tradičně jako hovorové (*spacák, diplomka*), tj. prostředků, které jsou užívány na celém území v obou ZKO a v OVKC se nadto užívá také jejich stylově vyšší ekvivalent.⁹¹

Pro připravovaný slovník navrhujeme toto řešení: v předmluvě uvést, které prostředky tvoří stylově vysoké a stylově nízké prostředky v obou ZKO, ale při popisu lexémů uvádět tradičně užívané kvalifikátory „knižní“ a „vulgární“ atp. a nově zavést jen vkc nízký, protože toto označení postihuje skupinu prostředků na přechodu mezi OBD a OVKC nejlépe a tradičně užívané označení „hovorový“ veřejnost stejně obvykle ztotožňuje s tím, co lingvisté označují jako obecné nebo obecněčeské.

6.2. Navrhované stylistické kvalifikátory

6.2.0. Základním kritériem pro stylistické hodnocení lexikálních prostředků je podle našeho názoru to, zda jsou užívány jen nebo převážně v oblasti běžného dorozumívání, nebo v oblasti realizace vyšších komunikačních cílů. Oblastí běžného dorozumívání se rozumí každodenní komunikace mezi lidmi, kteří se navzájem znají a/nebo které nespojují institucionální vztahy, zvláště ne ty založené na hierarchii (např. email poslaný z dovolené přátelům ve srovnání se zápisky z cest psanými pro denní tisk).

---

⁹¹ Teritoriální varianty (*kytka/kvítko*) by se musely označovat kvalifikátory „vkc nízký český“, resp. „vkc nízký moravský“.

Oblastí realizace vyšších komunikačních cílů se rozumí komunikace v situacích, v nichž mluvčí realizují komunikační cíl, který je prestižnější a/nebo náročnější a/nebo komplikovanější než cíle v běžném dorozumívání (např. vystoupení na poradě ve srovnání s telefonátem známému nebo školní řád ve srovnání se seznamem věcí, které je třeba koupit). Jde o situace, v nichž alespoň jeden z účastníků vystupuje jako reprezentant nějaké instituce (např. úředník) a/nebo je pro něho užívání vyšší variety součástí profesionální výbavy (např. učitel).

A. Jednoduché kvalifikátory

6.2.1. Kvalifikátor „běžný“ (např. *činžák*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „běžný“ se užívají na celém území jen nebo převážně v oblasti běžného dorozumívání. Jinde může být jejich užití pochopeno jako projev specifického komunikačního záměru mluvčího (např. jako citát) nebo být hodnoceno jako nepatřičné, příliš neformální, nezdvorné, jako příznak nevzdělanosti mluvčího atp.

6.2.2. Kvalifikátor „vkc“ (např. *usouvztažňovat*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „vkc“ se užívají na celém území jen nebo převážně v OVKC. Jinde může být jejich užití pochopeno jako projev specifického komunikačního záměru mluvčího (např. jako citát) nebo být hodnoceno jako vyjádření odstupu, nevhodná formálnost / neschopnost či neochota přizpůsobit se situaci atp.

6.2.3. Kvalifikátor „český“ (např. *čtvrka* jako ekvivalent moravského *výkres*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „český“ užívají ve všech komunikačních situacích jen nebo převážně mluvčí z Čech.

6.2.4. Kvalifikátor „moravský“ (např. *výkres* jako ekvivalent českého *čtvrka*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „moravský“ užívají ve všech komunikačních situacích jen nebo převážně mluvčí z Moravy.

6.2.5. Kvalifikátor „expresivní“ (např. *chlapisko*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „expresivní“ jsou prostředky nápadné co do formy a/nebo významu, které se užívají se na celém území tehdy, když chce mluvčí vyjádřit vlastní emoce, postoj k obsahu hovoru, k osobě komunikačního partnera atd. Pokud komunikační partner hodnotí situaci nebo daný expresivní prostředek jinak, může považovat jeho užití za nevhodné nebo rozumět promluvě (hodnotit ji) jinak, než mluvčí zamýšlel.

6.2.6. Kvalifikátor „mluva dětí a mládeže“ (např. *vymazlený/ej*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „mluva dětí a mládeže“ jsou prostředky užívané jen nebo převážně dětmi a mladými lidmi,⁹² a proto mohou být i v OBD vnímány jako prostředky nízkého stylu a jako takové některými mluvčími odmítány.

---

⁹² Od nich je částečně, nejprve jako citátová přebírají jejich rodiče a někdy i učitelé.

6.2.7. Kvalifikátor „famiální“ (např. *akcička*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „famiální“ jsou prostředky vyjadřující sociální blízkost nebo skupinovou sounáležitost, proto je i v OBD někteří mluvčí považují za nevhodné v komunikaci s neznámými lidmi či vůbec.

6.2.8. Kvalifikátor „zhrubělý“⁹³ (např. *držka*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „zhrubělý“ jsou expresivní prostředky jen nebo převážně užívané v OBD k označení negativních emocí a hodnocení. Jejich užívání je přitom omezenější než u expresivních prostředků obecně, a to zpravidla na soukromé (neveřejné) komunikační situace.

6.2.9. Kvalifikátor „vulgární“ (např. *sráč*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „vulgární“ jsou expresivní prostředky jen nebo převážně užívané v OBD k označení silně negativních emocí, hodnocení a jako nadávky, a to zpravidla v soukromých (neveřejných) komunikačních situacích. Pokud je mluvčí užit v veřejnosti, v rozhovoru s cizími lidmi nebo před dětmi, je to hodnoceno jako nevhodné a z pohledu části mluvčích to jejich uživatele zařazuje do nižších sociálních vrstev.

6.2.10. Kvalifikátor „zastarávající“ (např. *šifonér*)⁹⁴

Prostředky opatřené kvalifikátorem „zastarávající“ jsou prostředky, které se přestávají užívat nebo jsou užívány starší generací. Slova označující již zaniklé skutečnosti jsou označena tradičním kvalifikátorem „historismus“ (např. *řemdih*). Při jejich užití v OBD i v OVKC se může stát, že komunikační partner nebude výraz vůbec znát, bude mu přisuzovat jiný význam nebo jinou stylovou hodnotu (např. *animírka*).⁹⁵

6.2.11. Kvalifikátor „nový“ (např. *hostka*)⁹⁶

Prostředky opatřené kvalifikátorem „nový“ (neologismus) jsou nové výrazy pro něco, co už v jazyce nějak pojmenováno je (*asistentka* = sekretářka), nebo pojmenování nových entit (*kyberšikana*), popř. výrazy, které vyšly z úzu, ale začaly se užívat znovu (*prokurista*). Při jejich užití v OBD i v OVKC se může stát, že komunikační partner nebude slovo vůbec znát, bude mu přisuzovat jiný význam nebo jinou stylovou hodnotu (*badžet*).⁹⁷

---

⁹³ Zhrubělé a vulgární výrazy rozlišujeme v tomto textu proto, že je to v české lexikografii tradiční. Popis této problematiky z komunikačního hlediska je ovšem značně komplikovaný; musel by mj. vzít v úvahu frekvenci těchto prostředků v promluvách mluvčích z různých sociálních skupin a vztah mluvčího a adresáta.

⁹⁴ V lexikografii se preferuje termín zastaralý.

⁹⁵ V případě potřeby je možné zavést kvalifikátory „běžný zastarávající“ (např. *sichrhajcka*) a „vkvc zastarávající“ (např. *šaramantní*).

⁹⁶ V současné lexikografii existuje trend neologismy neoznačovat.

⁹⁷ V případě potřeby lze zavést kvalifikátory „běžný nový“ (*fleška*) a „vkvc nový“ (*ombudsman*).

B. Složené kvalifikátory v rámci OBD

6.2.12. Kvalifikátor „běžný český“ (např. *zejtra*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „běžný český“ užívají v mluvené i psané formě běžného dorozumívání jen nebo převážně mluvčí z Čech. Pokud je příjemce promluvy z Moravy, může tyto prostředky hodnotit jako stylově nižší, než mluvčí zamýšlel (*zejtra*), nebo naopak vyšší (*chvátať*).

6.2.13. Kvalifikátor „běžný moravský“ (např. *deska* ve významu *prkno*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „běžný moravský“ užívají v mluvené i psané formě běžného dorozumívání jen nebo převážně mluvčí z Moravy. Pokud je příjemce promluvy z Čech, nemusí těmto prostředkům rozumět (*deska*) nebo je může hodnotit jako stylově vyšší (*kvítka*) nebo stylově nižší (*gatě*), než mluvčí zamýšlel.

C. Složené kvalifikátory v rámci OVKC

6.2.14. Kvalifikátor „vkc vysoký“/ „knižní“⁹⁸ (např. *zření*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „vkc vysoký“ jsou užívány jen v OVKC, a to při výjimečných – často ceremoniálních – komunikačních událostech nebo pro stylistické ozvláštňení i v ostatních komunikačních situacích v OVKC, výjimečně v obou ZKO. Pokud jsou užity při běžném dorozumívání, mohou působit nenáležitě, často komicky.

6.2.15. Kvalifikátor „vkc nízký“ (např. *diplomka*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „vkc nízký“ jsou v komunikačních situacích patřících do OVKC užívány zejména v mluvených, ale i v některých psaných komunikátech jako signály menšího sociálního odstupu. Komunikační partner je ale nemusí akceptovat, protože vnímá danou komunikační situaci jinak nebo protože se vztahuje k jiným jazykovým normám, ke kodifikaci. V oblasti běžného dorozumívání není užívání těchto prostředků nijak omezeno.

6.2.16. Kvalifikátor „běžný nízký“ (např. *dýško*)

Prostředky opatřené kvalifikátorem „běžný nízký“ se užívají na celém území v OBD a jejich užívání není spojováno s žádnou specifickou skupinou mluvčích, zároveň je v OBD nebo v obou ZKO užíván i jejich stylově neutrální ekvivalent (*mega* = milion).

D. Složené kvalifikátory pro označení lexémů omezených na určitou sociální sféru

6.2.17. Kvalifikátor „vkc“, atribut odkazující k sociální sféře“ (např. *listový stroj*⁹⁹)

Prostředky opatřené spojením kvalifikátoru „vkc“ a atributu odkazujícího k sociální sféře jsou užívány jen nebo převážně v OVKC (*gastritida*, vkc, lékařský). Pokud

⁹⁸ Zde uvádíme obě možnosti, ale jak píšeme v 6.1.7, dáváme přednost kvalifikátorům „knižní“ atd.

⁹⁹ Srov. „Listový stroj (...), zvaný také listovka, je zařízení, které umožňuje tvoření prošlupu s větším počtem (cca 10–30) brdových listů na tkacím stroji“ (Wikipedie).

neexistuje lexikální ekvivalent, jsou užívány v obou ZKO (*prošlup*¹⁰⁰, textilní průmysl). Mluvčí si tyto prostředky osvojují jako součást speciálního vzdělání v dané sociální sféře, proto jim komunikační partner nemusí rozumět.

6.2.18. Kvalifikátor „vkc nízký“, atribut odkazující k sociální sféře (např. *francouzák*)

Prostředky opatřené spojením kvalifikátoru „vkc nízký“ a atributu odkazujícího k sociální sféře jsou užívány jen nebo převážně v určité sociální sféře v obou ZKO. V komunikačních situacích patřících do OVKC jsou užívány zejména v mluvených, ale i v některých psaných komunikátech. Mluvčí si tyto prostředky osvojují jakou součástí socializace v určité sociální sféře, proto jim komunikační partner nemusí rozumět, v případě užití v OVKC je může hodnotit negativně, např. na základě způsobu jejich tvoření (*cévař* = angiolog, vkc nízký, lékařský) nebo pocíťovaného cizího původu (*šuplera*).

6.2.19. Kvalifikátor „slang“, atribut odkazující k sociální sféře (např. *příručák*)¹⁰¹

Prostředky opatřené kvalifikátorem „slang“ jsou užívány jen nebo převážně v OBD (např. *eskymák*, vodácký slang). Mluvčí si tyto prostředky osvojují jako součást socializace v určité sociální sféře, proto jim komunikační partner nemusí rozumět nebo je může hodnotit záporně.¹⁰²

7. Závěr

7.1. Navrhovaný soubor kvalifikátorů vychází z pojetí české jazykové situace jakožto souboru komunikačních situací, který lze rozdělit na dvě základní komunikační oblasti – oblast běžného dorozumívání a oblast realizace vyšších komunikačních cílů. Tyto základní komunikační oblasti jsou vymezeny nikoli na základě variet v nich užívaných, ale na základě (a) jejich vztahu k sociálním sféram, (b) stylových faktorů, které produkci i recepci komunikátů v dané oblasti ovlivňují nejvíc, (c) způsobů chování k jazyku (jazykového managementu).

Komunikační oblast běžného dorozumívání je spjata s každodenním životem, především se sociálními sférami rodina, volný čas, komunikáty v ní jsou primárně mluvené (mediálně i konceptuálně), účastníci interakcí se obvykle neorientují na institucionální role vlastní či jejich komunikačního partnera (komunikují spolu jako „lidi“, přátelé, sousedi atd.); postavení institucionální lingvistické regulace (organizovaný jazykový management) je v této oblasti slabé. Tomu odpovídá i chování mluvčích během interakce (individuální jazykový management), opravy jsou vyvolány povšimnutím odchylek od úzu nebo norem sociálních, zvláště zdvořilostních.

---

¹⁰⁰ Srov. „Prošlup je klínovitá mezera mezi dvěma řadami osnovních nití, do které se zanáší útek na tkalcím stroji“ (Wikipedie).

¹⁰¹ Kdybychom se důsledně drželi způsobu, jímž odvozujeme kvalifikátory z výše uvedeného třídění, měl by být tento složený kvalifikátor tvořen kvalifikátory „běžný“ a označením sociální sféry.

¹⁰² V případě potřeby lze pro výrazy jako *pacoš* zavést kvalifikátor „slangový nízký“. Pokud bychom postupovali analogicky podle postupu popsaného v pozn. 85, šlo by o spojení kvalifikátoru „běžný nízký“ s atributem odkazujícím k sociální sféře.

Komunikační oblast realizace vyšších komunikačních cílů je spjata se všemi sférami, v nichž jsou pro jazykové i nejazykové jednání účastníků interakcí rozhodující jejich institucionální role, tedy např. se sociální sférou právo. Postavení lingvistické i nelingvistické regulace užívání jazyka v této základní komunikační oblasti je silné. Tomu odpovídá i chování mluvčích – ti si své mluvené a psané komunikáty kontrolují, psané komunikáty dávají kontrolovat jiným, jednotlivé problémy konzultují s poradnou atd.

7.2. Odpoutání stylistického hodnocení lexikálních prostředků od jejich příslušnosti k strukturálně chápaným varietám umožňuje lépe se vypořádat s popisem těch lexémů, jejichž stylistické charakteristiky v dosavadních výkladových slovnících češtiny (máme na mysli především Slovník spisovného jazyka českého a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost) jsou sporné.¹⁰³ Domníváme se, že charakteristika prostředku podle komunikačních oblastí, v nichž je užíván, umožňuje adekvátněji postihnout/zařadit následující jevy:

- (1) Pro prostředky, které jsou zpravidla označovány jako „hovorové“, není určující jejich útvarová příslušnost, ale to, jak jsou užívány a vnímány v různých komunikačních situacích. Z našeho pohledu je „hovorový“ každý prostředek užívaný v OBD jako prostředek středního stylu, který je zároveň v OVKC pravidelně užíván jako prostředek nízkého stylu. Kvalifikátor „hovorový“ navrhuje nahradit „vkc nízký“ (viz argumentaci v 6.1.4.7).
- (2) Existenci lexikálních prostředků užívaných jen nebo převážně v OBD na celém území (*fabrika, saniták*), které se oblastně liší pouze foneticky či morfonologicky (*fakan × fagan*), a vedle toho také lexikálních prostředků užívaných jen v Čechách, nebo jen na Moravě.¹⁰⁴
- (3) Existenci prostředků užívaných jen nebo převážně na Moravě (a/nebo ve Slezsku) v OVKC a v OBD.

7.3. Základním kritériem pro stylistické hodnocení jazykového prostředku je jeho příslušnost k jedné z uvedených základních komunikačních oblastí, tj. to, že jsou používány jen nebo převážně v této oblasti. Kombinací tohoto kritéria především s kritérii existenční modus komunikátu, teritoriální příslušnost a dalšími kritérii jako expresivita nebo umístění prostředku na ose vysoký – střední – nízký styl lze dospět k stylistickému hodnocení založenému komunikačně.

---

¹⁰³ Bylo tak patrně v některých ohledech pocíťováno i samotnými tvůrci, jak o tom svědčí např. užívání zdvojeného kvalifikátoru „*obecněčeský*“ a „*hovorový*“ u některých lexémů ve Slovníku spisovného jazyka českého nebo studie jednoho z vedoucích redaktorů tohoto slovníku J. Běliče, ve které čtyři roky od vydání prvního dílu slovníku kritizuje způsob, jak jsou v něm užívány právě tyto dva kvalifikátory (Bělič, 1964, s. 14).

¹⁰⁴ V dosavadních slovnících jsou jak prostředky celonárodní OBD, tak jen české označovány nejednoznačně definovaným kvalifikátorem *obecněčeský*, některé prostředky užívané jen v Čechách jsou označeny jako *oblastně české*, popř. *nářeční* bez bližšího geografického určení. Jedním kvalifikátorem *obecněčeský* jsou tak označovány prostředky s různým komunikačním statusem: např. útvarově nevyhraněné *fabrika* či *špitál*, užívané na celém území, i zřetelně útvarově specifické *kejvat* či *tejden*, užívané jen v Čechách.

7.4. Stylistické kvalifikátory chápeme (a navrhujeme je tak prezentovat i ve slovníku) jako informaci o tom, že rozsah užití daného prostředku je nějak omezen (viz návrhy charakteristik jednotlivých kvalifikátorů v 6.2).

ZDROJE

- BALHAR, J., a kol. (1992, 1997, 2005): *Český jazykový atlas, I, 2, 5*. Praha: Academia.
- FILIPEC, J. – DANEŠ, F. – MACHAČ, J. – MEJSTRÍK, V. (eds.) (2003): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- GOGOSKÁ, N. (2006): Český slovník studentského slangu. In: N. Gogoská, *Jazyk studentů a jejich vztah k němu na Masarykově univerzitě v Brně a na Univerzitě sv. Cyrila a Metoděje ve Skopji*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, s. 32–35. Dostupné online na adrese: <http://is.muni.cz/th/74431/ff_b/Slovník.doc>. Cit. 15. 7. 2013.
- HAVRÁNEK, B. (ed.) (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd – Academia. Dostupné online na adrese: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>.
- HLADIS, F. (2000): K charakteristice profesní a slangové mluvy v právníkové komunikaci. In: *Acta Universitatis Palackianae Olumucensis, Facultas Iuridica, 2*, s. 83–86. Dostupné online na adrese: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Iuridica2/Iuridica2_09.pdf>. Cit. 15. 7. 2013.
- Hlavní části tkacích strojů a stavů. In: *e-LTex*. Dostupné online na adrese: <<http://www.skolatextilu.cz/tkani2/index.php?page=13>>. Cit. 15. 7. 2013.
- KLOFEROVÁ, S. (2005): Vy neznáte rýsováček? *Naše řeč*, 88, s. 217.
- Listový stroj. In: *Wikipedie*. Dostupné online na adrese: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Listov%C3%BD_stroj>. Cit. 15. 7. 2013.
- Mosazný nátrubek („mufna“). In: *e-cerpadla.cz*. Dostupné online na adrese: <<http://www.e-cerpadla.cz/mosazny-natrubek-mufna-vnitri-zavit-p-7798.html>>. Cit. 15. 7. 2013.
- O češtině. *Česká televize*, 23. 7. 2012. Dostupné online na adrese: <<http://www.ceskatelevize.cz/ivy-silani/10098745482-o-cestine/212563235500017/obsah/212023-slangove-vyrazy-pracovniku-metra>>.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J., a kol. (1995): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Prošlup. In: *Wikipedie*. Dostupné online na adrese: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pro%C5%A1lup>>. Cit. 15. 7. 2013.
- Slovník – Fetáčky*. Dostupné online na adrese: <<http://kely.wz.cz/PalmOne/Slovníky/Slovník%20Fetacky.htm>>. Cit. 15. 7. 2013.
- Slovník současné češtiny*. Brno: Lingea, 2011.

LITERATURA

- BĚLIČ, J. (1964): Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 11–26.
- BOSAČ, J. (2003): Vplyv inovačných procesov na status kvalifikátorov v slovníkoch. In: Z. Rudnik-Karwatova (ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 9–15.
- CVRČEK, V. (2008): *Koncept minimální intervence*. Praha: Karolinum.
- ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. (2008): *Současná stylistika*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2011): Mluvení a psaní – konstanty a proměnné mezilidské komunikace. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, s. 19–40.

- ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. (eds.) (2011): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- FINDRA, J. (1991): Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.), *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 53–61.
- GARFINKEL, H. (1967): *Studies in Ethnometodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- GUMPERZ, J. (1982): *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAUSENBLAS, K. (1996a [1973]): Komplexní a simplexní styly. In: K. Hausenblas, *Od tvaru k smyslu textu: stylistické reflexe a interpretace*. Praha: DeskTop Publishing Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 79–86.
- HAUSENBLAS, K. (1996b [1973]): Vysoký – střední – nízký styl a diferenciacie stylů dnes. In: K. Hausenblas, *Od tvaru k smyslu textu: stylistické reflexe a interpretace*. Praha: DeskTop Publishing Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 87–94.
- HAUSENBLAS, K. (2003 [1962]): O studiu syntaxe běžně mluvených projevů. In: K. Hausenblas, *Miscellanea*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 126–136.
- HAVRÁNEK, B. (1932): Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: B. Havránek, *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 32–84.
- HAVRÁNEK, B. (1963 [1929]): Funkce spisovného jazyka. In: B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 11–18.
- HLADKÁ, Z. (2000): Několik poznámek k výběru lexikálních jednotek pro výkladové slovníky. In: O. Martincová – J. Světlá (eds.), *Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 35–42.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1996): Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. *Slovo a slovesnost*, 57, s. 191–205.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2011): Mluvená čeština v některých současných uměleckých textech. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, s. 349–383.
- HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K. (2011): Jazyková regulace jako věc dohody. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 196–222.
- CHLOUPEK, J. (1988): Dynamika jazykových útvarů. In: R. Brabcová (ed.), *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, s. 9–14.
- JAKOBSON, R. (1995): Lingvistika a poetika. In: R. Jakobson, *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, s. 74–105.
- JELÍNEK, M. (1995): Stylistika. In: P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 701–782.
- JELÍNEK, M. (2002a): Styl administrativní. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 448–449.
- JELÍNEK, M. (2002b): Styl publicistický. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 458–460.
- KADERKA, P. (2013): Pragmatika situace. *Slovo a slovesnost*, 74, s. 13–40.
- KRAUS, J. (1992): Proměny řečnického stylu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 1–9.
- KRČMOVÁ, M. (1995): Co je to moravská výslovnost? *Čeština doma a ve světě*, 3, s. 237–240.
- KŘÍSTEK, M. (2002): Expresivum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 131–132.
- MAREŠ, P. (2003): Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: J. Kuklík – J. Hasil (eds.), *Přednášky z 46. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova, s. 99–108.
- MAREŠ, P. (2004): Hry na neformálnost: K neformálnímu vyjadřování v současných českých odborných textech. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifiká*, 5. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 332–339.
- MAREŠ, P. (2007): Některé vývojové tendence současné češtiny. In: J. Hasil (ed.), *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Filozofická fakulta, s. 37–47.

- MAŘIKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. (eds.) (1996): *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- MRÁZKOVÁ, K. (2013): Obecná čeština v SSJČ a v lingvistické bohemistice obecně. *Jazykovědné aktuality*, 50 (3–4), s. 148–153.
- MÜLLEROVÁ, O. (2010): Neformálnost komunikace ve veřejných projevech. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka: K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, s. 379–382.
- NEKVAPIL, J. (1999/2000): Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 10, s. 80–87.
- NEKVAPIL, J. (2009): The integrative potential of Language Management Theory. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 1–11.
- SHERMAN, T. (2009): Managing hegemony: Native English speakers in the Czech Republic. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, s. 75–96.
- STICH, A. (1974): Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: F. Havlová – A. Stich, *Stylistické studie, I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, s. 33–54.
- TROST, P. (1995 [1981]): Formální a neformální řeč. In: P. Trost, *Studie o jazycích a literatuře*. Praha: Torst, s. 314–316.
- ULIČNÝ, O. (1996): Čeština devadesátých let dvacátého století. In: R. Šrámek – D. Dorovská – E. Minářová (eds.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, s. 59–63.
- ZIMA, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Československá akademie věd.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Letenská 4, 118 51 Praha 1
 AKCENT College, s. r. o.
 Bítovská 5, 150 00 Praha 4
 <jiri.homolac@seznam.cz>

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Letenská 4, 118 51 Praha 1
 <mrazkova@ujc.cas.cz>